

TURISTIČNA
ZVEZA
SLOVENIJE

Prispevki
posvetovanja

Organizator
posvetovanja

Turistična
zveza
Slovenije

Slovenski kozolec

včeraj,
danes,
jutri

turistična misel
16

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

728.94:633.2(497.4)(082)

SLOVENSKI kozolec : včeraj, danes, jutri : prispevki
posvetovanja / organizator posvetovanja Turistična zveza Slovenije.
- Ljubljana : Turistična zveza Slovenije, 2004. - (Zbirka
Turistična misel ; 16)

ISBN 961-6402-06-4
1. Turistična zveza Slovenije

213545216

Vsebina

Kozolec – dediščina, ki lahko bogati turizem Dr. Marjan Rožič	4
Tudi kozolci so slovenska razpoznavnost! Dr. Vito Hazler	7
»Kozolec je najlepši kadar je poln!« Prof. dr. Janez Bogataj	19
Obnova kozolcev – od ideje do projekta Projekt ohranjanja žive in uporabne kulturne dediščine v občini Kranjska Gora Neda Kovačič, univ. dipl. oec. Vida Černe, dipl. upr. org.	24
Kozolci – ponos naše doline Rupert Gole, u. d. i. a.	34
Primer obnove kozolcev v Sorici in pobude za trženje Boštjan Škrlep, univ. dipl. inž. gozd.	39
Kako ohraniti slovenski kozolec v kulturni krajini uni. dipl. um. zgod, spec. arh. kons. Maja Oven, BSBA, spec. arh. cons. Michal Vanek	41
Toplarji v Mislinjski dolini Milena Škodnik, univ. dipl. ing. lesarstva	49
Kozolec v Občini Semič Sonja Klemenc	56
Zgodba o slovenskem kozolcu Mag. Milan Krišelj	58

Dr. Marjan Rožič

Kozolec – dediščina, ki lahko bogati turizem

Kar nekaj je strokovnjakov in drugih ljudi, ki so utemeljeno in zavzeto spregovorili o tem, kaj kot zanimiva naravna dediščina pomeni za turizem kozolec. Ali ga znamo vrednotiti v sedanjem času, kaj bo z njim jutri, ali mu znamo dajati novo vsebino. Posebej so koristna in zanimiva razmišljanja in spoznanja, ki kozolec sprejemajo in predstavljajo kot pomemben del naše dediščine s pogledom na zgodovinski razvoj in hkrati tudi za turistični razvoj današnjega dne ter bogatitev turizma v bodočnosti. Posebne izkušnje s kozolci in poglede nanj, imajo njihovi lastniki ali upravljalci, ki so del njihovega življenja s skrbjo kako jih varovati in razvijati za danes in jutri. Če so kozolci v uporabi potrjujejo svojo aktualnost in zato je pomembna stalna strokovna, ljubiteljska in ustvarjalna skrb. Ni naključje, da pri razvoju na tem področju v mnogih okoljih delujejo in skrbe turistična društva, ki k sodelovanju vabijo strokovnjake različnih strok zlasti tudi mlajše in druge ljudi v okolju, kjer živijo, gospodarijo in spremljajo uporabo kozolcev tudi kot del krajevnega ambiena. Opredeljujejo mesto kozolca v sodobni turistični ponudbi, ki je vedno bolj vezana tudi na običaje, doživetja, kulinariko, priveditve, srečanja in podobno. Marsikje je prav turistično društvo stičišče ljudi zainteresiranih za razvoj kozolcev. Ponekod pa so kozolci na žalost prepuščeni propadanju z izgovorom, da izgublajo nekdanjo ekonomsko funkcijo, novih vsebin pa se ne išče. Pri tem se ne razmišlja dovolj o možnosti, da bi se kozolci vključevali v sodobno življenje z novimi programi, v sedanja in bodoča razvojna prizadevanja podeželja, zlasti v turizmu. Bilo je tudi nekaj, sicer osamljenih poskusov, da se s privatizacijo, odkupi in na druge načine kozolec osami in iztrga iz razvoja določenega krajevnega okolja.

Na pobudo nekaterih turističnih društev, zasebnikov in občin je Turistična zveza Slovenije v svoj večletni program dela vključila tudi dejavnosti o tem, kako skrbeti za to, da se slovenski kozolci z svojim okoljem vključujejo s primernim vzdrževanjem in programi v turistična dogajanja. Uveljavljajo se tudi kozolci kot turistični spominki, kot okvir obvestilnih panojev z informacijami o kraju in območju, kot stilizirani nadstreški na parkirišču za avtomobile. Srečujemo sprejemljive in ne sprejemljive rešitve. To je realnost. Na posvetovanjih v Škofji Loki (2002) in v Semiču (2003) so bile predstavljene zanimive izkušnje, primeri dobrih praks, soočeni različni pogledi in razmišljanja, oblikovane koristne in zanimive pobude in spodbujene nove dejavnosti. Tudi kritična opažanja so upravičena in spodbudna. Navedene razprave prispevajo, da se obnavlja vedno več kozolcev, da, čeprav redke občine lastnikom kozolcev nudijo strokovno in finančno pomoč, da se vsebina kozolca spreminja in bogati z novimi vsebinami, da se lastniki kozolcev

povezujejo, da bi skupaj oblikovali in uresničevali razvojne cilje, da kozolci postajajo prostor za različne predstavitve kmečkih opravil, programov običajev, šeg in navad in še marsikaj. Nekateri primeri so spodbudni. Mislim na primer na dobre rešitve občine Kranjska Gora, ki pomenijo zanimivo prakso, koristno in primerno za druge občine. Dogajanja in dejavnosti v TD Podgura, Semič ali Selca dokazujejo, da je društvena dejavnost ljudi na tem področju posebna vrednota, ki zagotavlja napredek in prispeva k razvoju kraja. Prek turističnih spominkov, ki predstavljajo kozolec, se promovira ne le naša dediščina, njeno bogastvo, temveč tudi turizem in država s svojimi vrednotami. Ekonomsko socialna in kulturna funkcija kozolca je del tistih doživetij, ki so zanimiva in mikavna za domače in tuje turiste.

Izkušnje dokazujejo, da je in bi moralo biti delovanje turističnih društev posebej koristno:

- za spremljanje stanja o kozolcih, pri njihovem ohranjanju, razvoju in vključevanju v turistično ponudbo s sodelovanjem strokovnjakov tistih strok, ki so nujne;
- za uveljavljanje javnega interesa na tem področju, nudijo pomoč lastnikom, za ohranjanje kozolcev z vsebinami, ki so primerne preteklim, sedanjim in bodočim potrebam;
- za spodbujanje, v sodelovanju z zainteresiranimi, novih možnosti, ki bodo kozolce uvrščale v vaško okolje, mu dajale nove vsebine, upoštevajoč interes lastnikov in potreb okolja, da ne ostanejo mrtva, zapuščena in propadajoča dediščina, temveč mesto dogajanj in življenje;
- za uveljavljanje kozolca tudi za prireditve, srečanja turistov, predstavitve domače kulinarike in vina, za šege in navade, predstavitve vaških običajev, razstave poljedelskega in gozdarskega orodja, srečanja otrok z dediščino, srečanja vaščanov in turistov in podobno;
- za združevanje lastnikov in upravljalcev v TD, ki jim nudijo podporo pri njihovem delu, vabijo različne sponzorje, spodbujajo pomoč strokovnjakov in podobno;
- za spodbujanje povezovanja prvobitne in sodobne gospodarske, kulturne, turistične in druge funkcije kozolca, ki prispeva k razvoju podeželja;
- za spodbujanje lastnikov in upravljalcev kozolcev, da se v interesu sodelovanja in skupnih dejavnosti organizirajo v sekcijo pri TD;
- za vključevanje otrok, mladine, kmetijsko svetovalne službe, drugih društev in podobno v dogajanju ob in v kozolcih;
- za sodelovanje z upravnimi enotami in občinami pri urejanju vprašanj, ki so vezana za lastništvo, strokovno pomoč in drugo.

Gradivo objavljeno v tej knjižici posreduje različna razmišljanja, poglede in pobude. Ne nudi modelov, ne zaničuje dobrih praks, uveljavlja profesionalnost in ljubiteljstvo, ima tudi namen spodbuditi dejavnosti pri vzdrževanju in razvoju slovenskega kozolca in je vabilo k sodelovanju. Je v oporo vsem, ki sodelujejo pri uresničevanju takih rešitev, ki bodo zagotavljale razvoj tudi na tem področju.

Posebej želim poudariti, da je v naši organizaciji vrsta iniciativ in aktivnosti za ohranjanje in koriščenje starih mlinov, zidanic, planšarije, starih vaških jeder in

podobno. Z vrednotami dediščine lahko sodobni turistični ponudbi in storitvam dajemo našo podobo in nove kakovosti. To je pomembno tudi za naš vstop v EU in prispevek stoletnici Turistične zveze Slovenije in organiziranega turizma v Slovenji.

Dr. Vito Hazler

Tudi kozolci so slovenska razpoznavnost!

Vsakih nekaj let se oživi zanimanje za kozolce, ki že stoletja sooblikujejo podobo slovenskega alpskega, osrednjeslovenskega in dela panonskega kulturnega območja. Poklicne in ljubiteljske raziskovalce vznemirja raznovrstna razporeditev kozolcev v prostoru, uporaba različnih vrst gradbenih materialov, raznovrstnost tipov in zlasti tesarsko dovršene konstrukcije, ki so jih ponekod razvili do popolnosti. Kozolci so del slovenske identitete, saj se edino na slovenskem etničnem ozemlju pojavljajo v tako izjemnem številu in raznovrstnih tipih. Nikjer drugje ne poznajo toliko različic kozolcev kot jih imamo pri nas, zato je nujno da ta del stavbne dediščine raziskujemo, vrednotimo in varujemo.

Brez kozolcev bo slovenska kulturna krajina osiromašena in podobna tisti v sosednjih deželah. Zato mora biti skrb za kozolce del dobro pripravljenih načrtov. Nikakor ne moremo več pričakovati, da jih bo v polni »delovni kondiciji« obdržala peščica agrarnega prebivalstva, ki še obdeluje polja, kosi travnike in pase živino. To so obveznosti vse družbe, zato bo treba spremeniti državne, regijske in občinske razvojne načrte. Da, prav vse načrte, čeprav se zdi komu ta predlog smešen. Toda ozrimo se nekaj desetletij v preteklost. Vemo, da se že več desetletij zarašča gorska senožetna krajina, da se spreminja podoba ljubljanskega barja, da se zaraščajo zemljišča v številnih slovenskih pokrajinah, in vemo tudi, da se s t. i. prestrukturiranjem slovenskega kmetijstva slovenskemu kozolcu ne piše nič dobrega. Prvi znanilci razkroja so že tu: velike senene bale ovite z belo ali zeleno plastiko naznanjajo spremembe!

Kozolci že več desetletij zapolnjujejo naš kulturni prostor. Tisti najbolj enostavni in konstrukcijsko najmanj zapleteni so nastali že v srednjem veku. Domnevno so se pojavili s stalno naselitvijo, ki je osnova današnje poselitvene strukture. Z razvojem naselij se je večalo njihovo število in pojavljali so se novi tipi kozolcev. Najdemo jih na zahodnem in južnem Štajerskem, v večini nekdanje Kranjske, t. j. na današnjem Gorenjskem, Škofjeloškem ozemlju, Notranjskem, Dolenjskem, kjer se iztečejo v Beli Krajini, na severozahodnem Primorskem in na Koroškem na slovenski in avstrijski strani.

Kozolci se že stoletja predmet zanimanja slikarjev, potopiscev, kronistov, fotografov in raziskovalcev vseh vrst. Večkrat jih je v svojih znamenitih delih¹ omenil in

¹ *Janez Vajkard Valvasor, Die Ehre des Hertzogthums Crain, Nürnberg/Ljubljana 1689; Isti, Topographia Ducatus Carnioliae moderna, Bogenšperk 1679.*

na bakrezih upodobil Janez Valjkard Valvasor. Od druge polovice 18. in prve polovice 19. so bili pogosto zastopani na vedutah, t. j. slikarskih upodobitvah krajev. Priljubljen motiv so tudi poklicnim in ljubiteljskim fotografom, ki jih že desetletja lovijo v objektivne svojih kamer.²

Kozolci so že več kot sto let predmet raziskovanja različnih strok. V začetku 20. stoletja jih je opisoval Aleksander Haruzin,³ nekaj let pozneje Karl Rahmm⁴ in ob koncu dvajsetih let Franjo Baš.⁵ Prvi jih je znanstveno opredelil geograf Anton Melik, ki je leta 1931 izdal monografijo *Kozolec na Slovenskem*.⁶ Po drugi svetovni vojni sta bili objavljeni obsežnejši razpravi o kozolcu v Slovenskem etnografu. Jože Stabej je predstavil gradivo za obravnavo kozolca,⁷ Ivo Pirkovič pa je razmišljal o nastanku žitnega kozolca.⁸ O kozolcih so pisali tudi nekateri avstrijski raziskovalci, npr. Helmut Prasch,⁹ Oskar Moser in drugi. V sklopu drugih gospodarskih stavb jih je predstavil Franjo Baš v članku *Gospodarska poslopja*, objavljen v zborniku *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev*.¹⁰ V monografiji *Arhitektura slovenskega kozolca* je njihove konstrukcijske in arhitekturne značilnosti predstavil arhitekt Marjan Mušič, ki se je v tipoloških označbah povsem oprl na Melikovo raziskavo. Poleg fotografij in skic je objavil tudi nekaj izvirnih tehničnih risb kozolcev.¹¹

V osemdesetih in devetdesetih letih 20. stol. je kozolec zanimal predvsem arhitekto in etnologe. Arhitekti Niko Kralj, Borut Juvanec in Jože Marinko¹² so se posvetili nastanku, kompoziciji delineaciji in proporcijskim zakonitostim kozolcev. Marinko je raziskal tudi konstrukcijske posebnosti studorskih kozolcev.¹³ Med

² Npr. fotograf in planinec Joža Čop.

³ Aleksander Haruzin, *Krestjanin Avstrijskoj Krajniji i jeho pastojki, Živaja starina 12, Sankt. Peterburg 1902*
(na straneh 11–13 in s fotografijami na str 5–12).

⁴ Karl Rahmm, *Ethnographische Beiträge zur germanisch-slavisches Altertumskunde. II. Abt. Urzeitliche Bauernhöfe in germanisch-slavisches Waldgebiet, Braunschweig 1908*.

⁵ Franjo Baš, *Gospodarsko poslopje v Savinjski dolini*, v: *ČZN XXIV, Maribor 1929*, s. 71–90.

⁶ Anton Melik, *Kozolec na Slovenskem, Ljubljana 1931*.

⁷ Jože Stabej, *Gradivo za obravnavo o kozolcu na Slovenskem*, v: *SE 6/7 (1953/54), Ljubljana 1954*, s. 35–72.

⁸ Ivo Pirkovič, *O nastanku žitnega kozolca*, v: *SE 16/17 (1963/64), Ljubljana 1964*, s. 289–305.

⁹ Helmut Prasch, *Hilfer, Harpfen, Hilln*, v: *Kärtner Landsmannschaft. Klagenfurt 1974*.

¹⁰ Franjo Baš, *Gospodarska poslopja*, v: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, I. zvezek, Agrarno gospodarstvo, Ljubljana 1970*, s. 595–610.

¹¹ Marjan Mušič, *Arhitektura slovenskega kozolca, Ljubljana 1970*.

¹² Niko Kralj, *Nastanek in razvoj slovenskega kozolca, Zbornik ljubljanske šole za arhitekturo 1982*, s. 382–383; Borut Juvanec, *Koren iz pet v slovenskem kozolcu, Sinteza 69, 70, 71, 72, december 1985*, str. 136–137; Jože Marinko, *Delineacija kozolca v dunajski antropometriki, Zbornik ljubljanske šole za arhitekturo 1982*, s. 386

¹³ Jože Marinko, *Poizkus ovrednotenja kompozicije stogov pri Studorju v Bohinju, Traditiones 7–9, 1978–1980, Ljubljana 1982*, s. 67–92.

etnologiji sta največ pozornosti kozolcem namenila Vito Hazler¹⁴ in zlasti Tone Cevc, ki je na podlagi fotografij Jožeta Čopa napisal še tretjo monografijo o slovenskem kozolcu.¹⁵

Kozolec se je na slovenskem etničnem ozemlju razvil v več oblikah, inačicah in konstrukcijskih posebnostih. Zato je bila ena glavnih nalog razvrstiti kozolce po tipih. Prvi jih je tipološko opredelil Anton Melik, njegovo tipologijo pa sta prevzela Tone Cevc in Marjan Mušič, ki je tipe kozolcev tudi grafično upodobil.¹⁶ Po Melikovi tipološki klasifikaciji so kozolci: stegnjeni, vezani, kozolci na kozla, kozolec brez strehe in prislonjeni kozolci. Mušič je tipologijo prikazal grafično in pojasnil, da so kozolci: enojni stegnjeni,¹⁷ dvojni stegnjeni,¹⁸ vezani¹⁹ z lesenimi ali zidanimi stebri, vezani s hodnikom in kozolec na psa ali kozla. Podobno razmišlja Cevc, vendar je pri klasifikaciji bolj dosleden in razumljiv. Loči preproste sušilne naprave brez strehe, enojne (stegnjene) kozolce, stegnjene kozolce z nadstreškom (plaščem), dvojne stegnjene kozolce, vezane kozolce – toplarje, kozolce na psa in prislonjene kozolce.

Drugim raziskovalcem je bližja enostavnejša tipologija, ki jo je razvil Franjo Baš, ki pravi, da so kozolci predvsem enojni, dvojni, in prislonjeni.²⁰ Enojni so tisti, ki imajo eno vrsto oken in imajo (ponekod) dodan preprost nadstrešek – plašč.²¹ Dvojni so vsi tisti kozolci, ki imajo vzporedno postavljeni dve vrsti oken /štantov/, ki nista nujno enako visoki, vendar sta med seboj povezani z konstrukcijo prečnih in vzdolžnih tramov in prekrti z dvokapno streho, ki je lahko somerna ali pa ne. Po Bašu so dvojni kozolci toplarji, kozolci na kozla oz. na psa in nizki kozolci, ki praviloma nimajo osrednjega hodnika in so konstrukcijsko najenostavnejši dvojni kozolci.²² Posebna oblika kozolcev, ki jih omenja že Melik, so prislonjeni kozolci, ki so večinoma vzdolž daljše strani vgrajeni v gospodarska poslopja (skedenj, marof, štala). Konstrukcijsko poseben tip je tudi kozolec, ki so ga Melik, Mušič in Cevc imenovali dvojni stegnjeni kozolec, vendar to ime pogosto vodi v dvomje, zato je v rabi tudi bolj razumljiv izraz: kozolec z vzporedno vezanima enojnima kozolcema.

¹⁴ Vito Hazler, *Kozolci ob Savi*, v: *Traditiones 16*, Ljubljana 1987, s. 97-134.

¹⁵ Tone Cevc in Jaka Čop, *Slovenski kozolec*, Ljubljana 1993.

¹⁶ Marjan Mušič, n. d., s. 82.

¹⁷ Z lesenimi, zidanimi stebri ali še s plaščem.

¹⁸ Dva vzporedno postavljena stegnjena kozolca sta sicer med seboj povezana s tramovi, vendar imata vsak ozko dvokapno streho.

¹⁹ Čez dve vzporedni vrsti med seboj konstrukcijsko povezanih »stegnjenih«¹⁸ kozolcev oz. dve vrsti oken /štantov/ je nameščena enotna dvokapna streha.

²⁰ Baš Franjo, *Gospodarska poslopja*.

²¹ Spominja sicer na kozolce na kozla, vendar to ni, saj je konstrukcijsko mnogo bolj preprost.

²² V osnovi tak kozolec obsega le dve vrsti niza vzporednih oken (v eni vrsti je podobno kot pri toplarjih lahko le eno ali pa tudi več oken), povezanih z vzdolžnimi in prečnimi tramovi, na katerih sloni strešna konstrukcija.

Poleg te osnovne tipološke razdelitve so pomembni še razni način prepoznavanja, presojanja in vrednotenja kozolcev. V mislih imamo različna merila s katerimi skuša znanost kulturne pojave čimbolj razčleniti, pojasniti in opozoriti na njihove splošne značilnosti in specifičnosti. Tudi kozolci so lahko predmet takšnih raziskovanj, saj je mogoče le tako razumeti njihovo zastopanost v prostoru, času, pojavih socialne diferenciacije, likovni izraznosti in v razsežnosti tesarskih in konstrukcijskih izvedb. V strnjeni obliki predstavljamo nekaj načinov prepoznavanja kozolcev.

Omenili smo razširjenost kozolcev na slovenskem etničnem območju. Ob tem je zlasti pomembna razširjenost in razporeditev različnih tipov kozolcev po slovenskih pokrajinah. Na Gorenjskem, zlasti na Sorškem in Kranjskem polju in na območju Save Dolinke prevladujejo enojni (po Meliku stegnjeni) kozolci, ki štejejo od enega pa tudi do dvaindvajset oken (npr. Šenčur pri Kranju). Na Dolenjskem in še posebej na Štajerskem je enojnih kozolcev bistveno manj in se prepletajo z drugimi tipi kozolcev. Tam in tudi v delu severnega Primorskega, v Škofjeloškem hribovju, na Notranjskem, v Beli krajini predvsem pa na slovenskem in avstrijskem Koroškem (zlasti Ziljska dolina) prevladujejo dvojni kozolci. Med njimi so najštevilnejši toplarji, ki so na območjih zahodno od Ljubljane (npr. Horjuljska dolina), ob dolnji Savi, v Suhi krajini in drugod pomešani z nizkimi in s kozolci na kozla. Dvojni kozolci skoraj povsem izginejo na območjih vzhodnega in delu severovzhodnega Štajerskega, kjer prevladujejo prislonjeni kozolci.

Vsi kozolci seveda niso nastali istočasno. Zato je zelo pomembno ugotavljanje starosti kozolcev in razvrščanje po časovni lestvici, saj tako najbolje spoznamo njihove razvojne in konstrukcijske lastnosti.

Verjetno ne bo možno nikoli povsem pojasniti vseh razvojnih oblik kozolcev. Najstarejši so zagotovo bili preproste sušilne naprave brez strehe. Pozneje so nastali enojni kozolci s strešicami, ki jih je upodobil Valvasor, kar omogoča domnevo, da so bili razširjeni že v (pozmem) srednjem, zanesljivo pa zgodnjem novem veku. Vendar takrat še niso poznali dvojnih kozolcev, ki so se pojavili po sredi 18. stoletja. To domnevo potrjujejo najstarejši datirani toplarji, med katerimi izstopa odlično ohranjen toplar v Čačah (Saak) pri Čajni (Nötsch) v Ziljski dolini, ki na kamnitem stebru nosi letnico 1764. Drugi, le nekaj let mlajši kozolci so ohranjeni v okolici Trebnjega, Dola pri Hrastniku in na Kozjanskem. Bistveno več toplarjev je iz začetka 19., največ pa iz srede in druge polovice 19. stoletja. Takrat so dvojne kozolce razvili do zgornje meje in postopoma napovedali še zadnje možno pot razvoja, ki poudarjala likovno krašenje pročelji (Šmartno pri Litiji, Bistrica pri Šentrupertu na Dolenjskem, Jesenice pri Mokronogu idr.).

V celovitih raziskavah kulturnih pojavov je treba upoštevati tudi družbeni položaj graditeljev, lastnikov in uporabnikov. Ni namreč vseeno kdo je bil investitor gradnje, kdo so bili lastniki, kako so kozolce vzdrževali in preurejali. Raziskave kažejo, da družbeni položaj lastnikov močno odseva v zasnovi, velikosti, uporabi gradbenih materialov in tudi v stopnji ohranjenosti kozolcev. Najstarejši kozolci -

toplarji, ki so se domnevno najprej pojavili v sestavu gospodarsko vodilnih in naprednih fevdalnih veleposestniških obratov (v sestavu grajskih in graščinskih pristav), so imeli po več oken (štantov) in pogosto zidane nosilne stebre (npr. dvorec pri Bistrici ob Sotli) ali pa izrazito dolge kozolce (npr. Dvor v Hotemežu pri Radečah). Tudi velike kmetije na Štajerskem in Dolenjskem, v Poljanski in Selški dolini so svojo gospodarsko moč dokazovale z gradnjo mogočnih kozolcev s petimi, šestimi in tudi osmimi pari oken (Kalanov oz. Tavčarjev dom na Visokem, Slivnikova domačija na Zavodnju nad Šoštanjem, domačija ob cesti v Škofljici pri Ljubljani). V to jih je silila potreba po hranjenju pridelkov, saj so velike kmetije pridelale tudi po več stotov žit, ki so jih neomlačene sušili v kozolcih. Podobno so ravnali tudi na srednjih in malih kmetijah, vendar so tam zaradi drugačnih gospodarskih razmer postavljali manjše kozolce, večinoma le s tremi ali dvema paroma oken. Znani so tudi kozolci le z enim parom oken (npr. Radmirje v Zgodnji Savinjski dolini, Grajska vas v spodnji Savinjski dolini).

Pomemben kazalec gmotnega položaja lastnikov je omenjeno likovno krašenje pročelij kozolcev. Prvi poskusi presejanja zgolj ozkih funkcionalnih okvirov se kažejo že v začetku 19. stoletja, ko so ponekod (npr. Zgornja Savinjska dolina) prečne tramove nad pritličjem opremljali z izrezanimi kartušami, letnicami nastanka, religioznimi znamenji in nekaj desetletij pozneje še z imeni lastnikov in tesarskih mojstrov (npr. Franc Potočnik, tesar, palir, iz Zgornje Savinjske doline). V prvih dveh desetletjih 20. stoletja je bilo v Zgornji Savinjski dolini priljubljeno opremljanje lin na topolarjih z lesenimi in polikromiranimi konjskimi glavami (največkrat par). Najvišjo raven krašenja pa so obvladali tesarji v desetletju pred 2. svetovno vojno v Mirnski in Mokronoški dolini, med Vranskim in Motnikom, v okolici Litije in drugod. Naročniki so bili predvsem veliki kmetje in nekatere župnije, ki so se kljub veliki gospodarski krizi in bližajoči vojni nevarnosti odločali za postavitev monumentalnih in likovno dovršenih kozolcev. Izstopajo zlasti kozolci v Bistrici pri Šentrupertu na Dolenjskem, v Jesenicah pri Mokronogu, v Motniku in v Šmartnem pri Litiji, ki z raznovrstno obdelavo lesa v obliki rastlinskih, živalskih in geometrijskih likov daleč presegajo vse druge sočasne lesene stavbe. Zato so vedno v središču pozornosti raziskovalcev, varuhov dediščine in ljubiteljev. Vendar je treba poudariti, da se s to izjemno obliko likovnega okrasja zaključuje gradbeno razvojna pot kozolcev. Po 2. svetovni vojni so graditelji skoraj povsem opustili opremljanje kozolcev z dekoracijo. Prisegali so le še na načelo funkcionalnosti kozolcev in na vgrajevanje cenovno dostopnih industrijskih materialov (beton, železje, salonitne plošče, strojno razrezan les).

Poleg navedenih vidikov prepoznavanja in vrednotenja kozolcev je zelo pomemben tudi gradbeno razvojno merilo, ki raziskovalcu omogoča pojasnjevati konstrukcijske značilnosti in razvojne oblike kozolcev. Konstrukcija enojnih kozolcev se v stoletjih bistveno ni spreminjala. Obdržali so pokončne nosilne stebre, značilne lesene, kamnite ali betonske »babe«, ki so jih lahko menjavali brez večjih težav. Do pojava betonskih stebrov so obdržali tudi nize poševnih podpornikov. To pa je tudi vse. Bistveno več razvojnih oblik in tipov je med dvojnimi kozolci, zlasti pri topolarjih in kozolcih na kozla. Najstarejši topolarji so konstrukcijsko

dokaj enostavni. Nosijo jih značilno vitki hrastovi stebri (npr. Turno pri Dolu pri Hrastniku), zato učinkujejo lahkotno, skorajda atektonično. Konstrukcijsko enovite stavbe postanejo toplarji šele ob koncu 18. in v 19. stoletju. Takrat se jim zgosti mreža tramičev, na pročeljih vzdolžnega hodnika se pojavijo vhodne line, ki so ponekod opasane z ganki. V več različnih izvedbah se razvijejo podporne ročice (panti, banti, roke), ki so pomemben člen v pokrajinskem prepoznavanju kozolcev (dvojni S, segmetni lok, ročice v paru, podaljški tramičev na brani idr.).

Tudi oblikovne in konstrukcijske značilnosti kozolcev so odvisne od geografskega območja, časa nastanka, socialnega položaja lastnikov in zlasti od ustvarjalnosti tesarskih skupin. Na območjih svojega delovanja so nekateri tesarji postavljali kozolcev z značilnimi oblikovnimi posebnostmi, torej izdelke s sledovi »svojih rok«. S tem so močno vplivali na nastanek prepoznavnih krajevnih in regionalnih tipov. V tej smeri so bili zlasti dejavni tesarji v Zgornji Savinjski dolini (omenjeni Franc Potočnik), tesarske družine iz Malega in Velikega Cirknika in tesarji, ki so delovali na območju med spodnjo Krko in Savo. Ti so postavljali velike kozolce na kozla, po dimenzijah povsem enake toplarjem.

V konstrukcijskem in gradbeno-razvojnem pomenu so zanimive tudi oblike mrež tramičev na pročelnih in vzdolžnih branah. Sprva so bile mreže ali »križi«, kot jih največkrat imenujejo, zelo redka povezava diagonalno vgrajenih tramičev. Šele od srede 19. do tridesetih let 20. stoletja se vse bolj gostijo, dokler npr. v Zgornji Savinjski dolini (Varpolje, Nizka) ne dosežejo skrajne možne izvedbe v podobi goste mreže.

Z gradbeno-razvojnega in konstrukcijskega vidika je zlasti pri dvojnih kozolcih pomembno vgrajevanje podstavkov za stebre, uporaba poveznih klinov in kovanih žebļev in spoj (klamf).

Sprva so bili podstavki kamniti, ponekod obdelani v obliki prisekane piramide (okolica Rogatca pod Donačko goro, kjer so v kamnolomih klesali podstavke, babe, iz loškega peščenjaka; Spodnja Savinjska dolina, kjer so v kamnolomih na severnih obrobjih doline obdelovali podstavke iz rumenkastega peščenjaka), večinoma pa le v obliki grobo obdelane manjše skale (apnenec, tuf, andezit, tonalit, tudi t. i. rženjak., idr.).

Z leti se je spremenila tudi uporaba poveznih členov. Sprva so v lesne zveze zabijali kline izdelane iz trdega lesa. Toda v drugi polovici 19. stoletja so v nove kozolce premožnih lastnikov že vgrajevali prve kovane kline in spojke s ploščatimi hrbti, ki se po 1. svetovni vojni splošno razširijo.

Današnji enojni in zlasti dvojni kozolci so konstrukcijsko močno poenostavljene stavbe, kjer klasičnih samoveznih lesnih zvez skorajda ni več. Prevladala je uporaba betona in železja; les uporabljajo le za opaže zatrefov, ostrejša in late (rante) v oknih.

Vse temeljite študije o kozolcih obravnavajo tudi gradbene materiale. Na območjih Tolminskega, Cerkljanskega, Idrijskega, Skofjeloškega hribovja, v Beneški Sloveniji in še ponekod drugod so znani kozolci s stebri pozidanimi iz kamna. Pojavljajo se tako pri enojnih kot dvojnih kozolcih. Stebri imajo večinoma pravokotniški tloris in se polagoma zožujejo od tal proti vrhu. Nekateri vogalni stebri so v smeri oken vodoravno prebodeni z luknjami in late (rante) štrlijo neenakomerno za meter in več čez zunanji rob.²³ Drugi imajo v vzdolžni smeri vgrajene pokončne tramiče z izdolbljenimi ležišči za nameščanje lat (rant).

Iz kamna pozidane stebre najdemo tudi v osrednji Sloveniji, npr. tik pod Limbarsko goro, kjer stoji topalr z masivnimi okroglimi stebri, ali na avstrijskem Koroškem, kjer v Čačah (Saak) v Ziljski dolini stoji najstarejši datirani (1764) dvojni kozolec – toplar. Kozolci z zidanimi stebri so bili pogosti tudi v sestavu grajskih pristav, vendar se je v zadnjih desetletjih njihovo število močno zmanjšalo.

Poleg kamnitih obstajajo tudi stebri pozidani iz glinene opeke (klasični zidak). Posamič se pojavljajo skorajda po vsem dolinskem osrednjeslovenskem območju in tudi ponekod v alpskem svetu. Večinoma so stebri kvadratastega tlorisa, le v Selški dolini je v bližini Selc ohranjen kozolec z okroglimi opečnimi stebri. Večinoma so takšni kozolci nastali po 1. svetovni vojni in napovedujejo gradnjo betonskih stebrov, ki so se v 70. letih 20. stoletja najbolj razširili med enojnimi kozolci. Na nekaterih poljih od Kranjske gore do Medvod so kozolci z betonskimi stebri že skorajda povsem prevladali nad lesenimi. S tem se spreminja podoba alpske krajine, saj so kozolci izgubili poševne opornike, s tem pa tudi značilno »mehkejšo« postavitev v prostoru. Kozolci z betonskimi stebri so mnogo bolj togi, povsem ravnih linij, skratka brezosebni in večinoma ne vzbujajo estetskega ugodja. Toda ob tem se pojavlja zanimiv paradoks! Podoba prvotnih lesenih nosilnih stebrov je očitno tako zelo vgrajena v podzavest graditeljev, da so tudi betonski stebri enako oblikovani in imajo značilno razširjen spodnji del kot leseni stebri preden so jim vgradili nadomestno »prtezo«.²⁴

Tudi uporaba kritin je močno odvisna od geografske lege kozolcev. V preteklosti so poznali tri glavne vrste kritin: slamo, les in kamen, od začetka 20. stoletja pa tudi glineno opeko (bobrovec, opečni zareznik). Kritine so se izmenjevale od regije do regije. Na dolinskih območjih osrednjeslovenskega in v večini panonskega območja je prevladovala slama, ki so jo v 70. in 80. letih 20. stoletja skoraj v celoti zamenjale raznovrstne industrijske kritine (salonitne plošče, glinena in

²³ Na te štrleče dele rant so večinoma polagali »ograbke«, t. j. ostanke sena ali slame, ki so jo z grabljami na fino postrgali iz obloženih oken ali pograbili s tal; to je bilo v navadi tudi pri lesenih in novejših betonskih enojnih in dvojnih kozolcih.

²⁴ Ob prvi adaptaciji so takšen poškodovani steber odžagali tik nad tlemi, ga šilasto obdelali (ded) in mu nadeli leseno »prtezo« (ponekod po 2. svetovni vojni tudi betonsko) v obliki širokega viličasto ali stopničasto obdelanega trama (babe) ter oba dela povezali s trajnim kovinskim spojem, kar je pri ljudeh vzbudilo erotične asociacije (od tod izvira tudi poimenovanje obeh delov stebra).

cementna opeka, pločevina, bitumizirane valovite plošče, eternit idr.). V alpskem svetu je prevladovalo kritje s skodlami in žaganimi deskami, ki se sicer še ohranja, vendar je omejeno predvsem na območja Koroškega, Bohinja in Zgornje Savske doline. Na nekaterih območjih osrednjeslovenskega in alpskega sveta so strehe prekrivali s ploščami različnih kamnin. V Selški in Poljanski dolini, na Cerkljanskem, v Baški grapi, v Horjulski dolini, na Polhograjskem hribovju, na območju med Lukovico in Trojanami in morda še kje je bilo razširjeno prekrivanje skrilavim glinovcem, ponekod ob vznožjih Pohorja pa s kloritno-amfibolovim skrilavcem. Še nekaj let in tudi ta kritina bo za vedno izginila. Že dolgo so opuščeni kamnolomi v Zalem Logu in drugod na Škofjeloškem; verjetno se bo ohranila le na območju Pohorja, kjer so pred dvema desetletjema ponovno oživilili stare kamnolome. Vendar s to kritino skorajda ne prekrivajo kozolcev, temveč le cerkve, kapele in tu in tam še kakšno hišo. Kritina je predraga in prekrivanje je zelo zahtevno.

Kozolci so zanimivi tudi zaradi raznovrstne namembnosti. Zlasti dvojni kozolci – topolarji in veliki kozolci na kozla daleč presegajo vse ostale. Pod kozolec je možno shraniti kmetijsko mehanizacijo, vozove, orodje in druge naprave, gradbeni material, les in drva, v okna žitne snope, seno, slamo, repno perje, praprot (Horjulska dolina), koruznico, v osrednji hodnik slamo in seno, v podstrešni del pa predvsem seno. Ob Savi nižje od Zidanega mosta je na štajerski strani ohranjenih nekaj topolarjev, ki imajo na osrednjem hodniku vgrajene pode za mlačev žit in ponekod tudi skrbno zaklenjene kašče. Vendar so bile te dodatne namembnosti manj razširjene, saj so bili kozolci vendarle bolj kot druge stavbe izpostavljeni požarom, še tako dobro zaklenjene kašče pa so že od nekdaj radi obiskovali dolgoprstneži.

V nekaterih hribovitih območjih zahodne Slovenije so zlasti topolarji dobivali še nekaj drugih namembnosti, s čimer kozolci pomembno sooblikujejo značilno kulturno krajino. V hribovitih krajih nad Baško grapo (Znojile), na Bovškem in tudi v Beneški Sloveniji (Topolovec), stojijo kozolci prislonjeni ob strmino tik ob ali nad potjo, tako da je poševnino pod njimi zapolnili z zidanim delno vkopanim hlevom. Podobno so zasnovani tudi nekateri kozolci v okolici Laškega (Lahomšek), kjer so pod kozolce vgrajevali vkopane kleti. Po izročilu so jih zgradili »Taljani«, ki so sredi 19. stoletja sodelovali pri gradnji južne železnice.

Kozolci nam omogočajo vpogled v gospodarsko usmerjenost kmetijskih obratov, kar je ena od pomembnih nalog raziskovalnih prizadevanj več humanističnih strok. Pojasnjujejo družbeno razslojenost znotraj agrarnega prebivalstva in so bolj kot druge stavbe znanilci sprememb v kmetijstvu. Med prvimi so podvrženi preurejanju in drugim tehnološkim spremembam. Ponekod v Spodnji Savinjski dolini jih preurejajo v strojne lope za shrambo hmeljskih obiralnih strojev, v dolini zgornje Krke jih preurejajo v počitniške hišice, drugod v priložnostne točilnice za sprejem gostov (Kljunove toplice pri Čatežu), marsikje jim dograjujejo koritaste silose in ponekod postajajo le še skladišča drv, počitniških prikolic in gradbenega materiala.

Sklep

»Mnogo znamenj kaže, da kozolec počasi izginja slovenske kulturne pokrajine« je pred devetimi leti zapisal etnolog Tone Cevc.²⁵ Kljub tem črnogledim napovedim se že dobrih deset let pojavljajo prizadevanja za ohranitev slovenskega kozolca. Marsikje so zašli v bolj ali manj jalova folkloristična prizadevanja, ki bodo tu in tam morda le rešila kakšen kozolec, toda večjih uspehov vendarle še ni. In kateri so najbolj primerni načini ohranitve kozolcev na slovenskem etničnem ozemlju? Primeren je le en način, ki velja tako za severno kot južno stran Karavank: njihova ponovna in neposredna vključitev v dejavnosti kmetijskih obratov!

Toda glede na spoznanja, da so kozolci dosegli in marsikje že preseгли gradbeno-razvojni in zlasti funkcionalni vrhunec, in tudi glede na vse večje odzive v javnosti, da kozolce vendarle ohranimo in preverimo še druge programske možnosti, bomo po načelih Swot analize razmišljali o prednostih in slabostih in o priložnostih in nevarnostih, ki jih je treba spoznati v prid zagotovitve obstoja kozolcev in predvsem kot za animacijo javnosti, da bolje spozna ta pomemben del slovenske dediščine.

V fazi analize je treba ugotoviti prednosti in slabosti.

Med prednostmi, ki jo imajo v našem kulturnem prostoru kozolci, zagotovo lahko uvrstimo:

- regionalno in krajevno razpoznavnost različnih tipov kozolcev,²⁶
- razširjenost po približno dveh tretjinah slovenskega etničnega ozemlja,²⁷
- izjemo številčnost in na nekaterih območjih izjemno gostoto, tako da ponekod (nekoliko ločeni od vasi) tvorijo lastno poselitveno shemo (npr. Studor v Bohinju, Breg pri Zidanem mostu, Selca v Selški dolini, Bitnje pri Kranju,
- tipološko in časovno raznovrstnost,²⁸
- socio-etnološko razvejanost,²⁹
- likovno izraznost,³⁰
- polifunkcionalnost, ki je najbolj izrazita prav pri kozolcih (npr. sušenje žitnih snopov, sena, praproti,³¹ spravilo orodja in naprav, prostor za mlačenje žit /pod/, shramba za živila /kašča/, shramba stare šare in gradbenega materiala, sezonsko spanje družinskih članov, popotnikov

²⁵ Tone Cevc, *Jaka Čop, Slovenski kozolec, Žirovnica 1993.*

²⁶ *O tem več spredaj.*

²⁷ *O tem več spredaj.*

²⁸ *O tem več spredaj.*

²⁹ *O tem več spredaj.*

³⁰ *O tem več spredaj.*

³¹ *V Horjulski dolini in ponekod v Polhograjskem hribovju kosijo praproti na praprotnikih, to je le s praproto poraščen svet ob gozdnih robovih. Praprotnikom so podobni belokranjski stelniki, vendar tam med praproto raste drejve, predvsem breze.*

in najetih delavcev /npr. do 70. let 20. stoletja obiralci hmelja v Spodnji Savinjski dolini/, prostor za otroške igre, gledališke predstave in mitinge, prostor za intimitna doživetja idr.),

- raznovrstnost vgrajenih gradbenih materialov (stebri: hrast, kamen, opeka, apnena malta, armirani beton; nosilni podstavki: kamen, beton; prečni tramovi in podporne ročice: hrast, smreka, jelka, macesen; late (rante); smreka, jelka, macesen; oporniki: hrast; kostanj; ostrešje: smreka, jelka; kritina: slama, kamen les, glinena in cementna opeka, sodobne industrijske kritine in
- drugo.

Ob prednostih se kažejo tudi slabosti, ki so splet različnih okoliščin, predvsem pa že omenjenega postopnega izločanja kozolcev iz gospodarskih dejavnosti kmetijskih obratov. Moteče slabosti so predvsem:

- vse slabša ohranjenost kozolcev in pomanjkljivo sprotno vzdrževanje,
- vgrajevanje novih industrijskih materialov (npr. betonov: stebri, podstavki, tlaki) v ključne konstrukcijske dele kozolcev in s tem izgubljanje regionalne in krajinske razpoznavnosti,
- prekrivanje streh s cenenimi in ekološko spornimi kritinami (npr. salonitne plošče),
- uvajanje novih in pogosto zelo spornih funkcij (npr. skladišče gradbenega materiala, stroj na lopa, dograditev koritastega silosa, preurejanje v gostinske lokale idr.),
- predstavitev v okolja, ki s kmetijstvom nimajo nič skupnega,
- slaba regionalna raziskanost kozolcev,
- skromno poznavanje terminologije tipov, prostorskih in konstrukcijskih delov kozolcev pri večini lokalnega prebivalstva (to misel potrjujejo terenske ugotovitve avtorja tega zapisa),
- izgubljanje tesarskih znanj,
- romantično-nostalgični odnos do kozolcev zlasti v nekaterih učnih (npr. t. i. raziskovalnih) dejavnostih osnovnih in srednjih šol, v nekaterih turističnih društvih in drugih ljubiteljskih združenjih,
- zanimanje dela raziskovalcev različnih ved (npr. etnologi, arhitekti) samo za »prazivorne«, najstarejše, najmogočnejše, najlepše in konstrukcijsko najbolj dovršene kozolce in
- drugo.

Vse navedeno so povzetki ugotovitev pozitivnih in negativnih dejavnikov, ki usodno vplivajo na prisotnost kozolcev v našem kulturnem okolju. Iz ugotovitev je možno povzeti tudi zaključke, ki bodo omogočili boljše razumevanje kozolcev v preteklih obdobjih in v današnjem času in jim morda zagotovili tudi obstoj za prihodnje rodove. Zato bo potrebno ob vseh načrtovanih dejavnosti pripraviti bolj temeljite in kakovostne programe kot doslej, ki bodo metodološko dovolj trdni in v praksi uresničljivi, predvsem pa takšne, ki bodo opozorili na priložnosti in nevarnosti ohranitvenih in promocijskih prizadevanj.

V fazi načrtovanja je treba predvideti priložnosti in nevarnosti.

Med priložnosti uvrščamo vse oblike načrtnih prizadevanj posameznikov (kmetov), občin, turističnih društev, gospodarskih in turističnih združenj, da se organizirano povežejo s strokovnjaki (etnologi, arhitekti, geografi), ki bodo s svojih zornih kotov raziskali to vrsto dediščine v povezavi s okoljem, gospodarstvom, izobraževanjem, turizmom, trženjem in drugimi promocijskimi dejavniki. Pri tem mora biti udeležena tudi država (zlasti ministrstva za kulturo, za šolstvo, znanost in šport, za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, za delo in druga), ki mora finančno podpreti takšna raziskovalna prizadevanja. Vsakršno površno in nenačrtno delo brez temeljitih raziskav in aplikativnih oblik delovanja bo rodilo samo zmešnjavo, nepovezanost in zatekanje v vse priljubljeno romantično-nostalgичno vrednotenje kozolcev, podobno kot pri nekritičnem in povsem folklorističnem posredovanju preteklih kulturnih pojavov v sodobnost (npr. videospot Obiranje hmelja v Spodnji Savinjski dolini, Žalec 2001). Zato se naj vsi nosilci tovrstnih dejavnosti povežejo s stroko, podobno kot so v okviru projekta CRPOV storili v občini Kranjska gora. Občine, krajevne skupnosti, vaški odbori in (turistična) društva naj pridobijo evidence in preglede stanja kozolcev. Nato pa skupaj s strokovnjaki pripravijo programe za:

- ohranitev kozolcev kot neločljivi sestavni del gospodarskih prizadevanj v okviru kmetijskih obratov,
- pridobitev sredstev za fizično obnovo kozolcev na osnovi občinskih in državnih razpisov vključno z izdelanimi merili oziroma pogoji urejanja in izvedb (odličen primer sta vas Sorica in občina Kranjska gora),
- priprava itinerarijev za organizirane ali posamične ogledе kozolcev (npr. po poti /savinjskih, dolenjskih, škofjeloških, gornjesavskih, sorškopoljskih idr./ kozolcev,
- priprava vseh drugih vsebinskih programov na »poteh«, vključno s kulinariko, obiski drugih zanimivosti, izborom in izobraževanjem kakovostnih vodnikov,
- izobraževanje javnosti (seminarji, predavanja idr.),
- označitev »poti« vključno z usmerjevalnimi in pojasnjevalnimi tablamami in za povezavo z drugimi podobnimi prizadevanji (npr. pot kulturne dediščine, vinska in mlinska cesta idr.,
- sodelovanje različnih varstvenih (zavodi za spomeniško varstvo, muzeji) in promocijsko-turističnih ustanov, združenj in društev,
- prireditve »pod kozolcem« (npr. gledališke predstave /znane že iz obdobja med svetovnima vojnama in med 2. svetovno vojno/, delovni postopki kot del aktivnega gospodarskega prizadevanja kmetijskega obrata – toda brez ROMANTIČNEGA potvarjanja preteklosti idr.),
- izdelavo promocijskega gradiva, ki mora biti na voljo povsod in ne le v pisarni lokalne turistične organizacije, turističnega društva ali v dnevni sobi njegovega predsednika; obiskovalec mora gradivo dobiti na medmrežju, v krajevni gostilni, trgovini, šoli, v informacijski pisarni, na avtobusni ali železniški pisarni, pri taksistih, skratka povsod tam, kjer bo po vsej verjetnosti obiskovalec iskal podatke o krajevnih in drugih zanimivostih!

- drugo.

Ob vseh možnih in (še ne) predvidenih priložnostih se je treba zavedati tudi nevarnosti, ki pretijo takšnim prizadevanjem in seveda ohranitvi kozolcev v slovenskem kulturnem prostoru. Nevarnosti so zlasti:

- izločanje kozolcev iz gospodarskih prizadevanj kmetijskih obratov kot posledica uvajanja tehnoloških novosti (npr. baliranje in deponiranje sena na prostem),
- nepripravljenost države in občin za reševanje obravnavane problematike,
- pomanjkanje denarja za obnovo kozolcev – kulturnih spomenikov,
- nestrokovne odločitve za varstvene posege kot posledica preskromnega vedenja o tej vrsti dediščine,
- nestrokovno in zgolj ljubiteljsko vrednotenje in interpretiranje kozolcev (dediščine),
- sprejemanje pomanjkljivih rešitev na t. i. aplikativnih področjih (npr. trženje dediščine) pod vplivom metodološko prepričljivih elaboratov (parafrazirano: vidijo samo gozd, ne pa tudi dreves), ki jih naročnikom ponujajo kvazi teoretiki z namenom, da se na naročnika (javnost) naredi vtis in pobere čimveč denarja; v praksi takšne »teoretične smernice« praviloma nimajo nikakršne uporabne vrednosti.
- hipertrofija zamisli reševanja kozolcev brez kakršnega koli povezovalnega prizadevanja in načrtnega dela,
- zastoj v raziskovanju kozolcev na regionalni in lokalni ravni,
- neustrezna promocija kozolcev (romantično-nostalgичen odnos),
- občasno (sezonsko) zanimanje za problematiko kozolcev – dediščine,
- izguba zgodovinskega spomina na nacionalni in lokalni ravni kot posledica nekritičnega sprejemanja globalizacijskih tokov v vseh smereh gospodarskega, socialnega in kulturnega življenja,
- drugo.

Epilog

Za spodbujanje pozitivnega odnosa do dediščine, še posebej kozolcev, so pomembne različne prireditve, posveti in predavanja, kot jih je v letih namenjenim spoznavanju kulturne dediščine in naravnih vrednot (2001/2002) organizirala Turistična zveza Slovenije. Posvet v Škofji Loki v začetku septembra na temo ohranimo slovenski kozolec je nedvomno dosegel svoj namen. Prav bi bilo, da bi se Turistični zvezi priključila še druga združenja in ustanove, predvsem pa da prizadevanja po ohranitvi slovenskega kozolca postane sestavni del nacionalnega razvojnega programa. Dejavnost zgolj na ravni nevladnih ustanov³² ne bo zadovala, da bi tudi v bodoče ohranili to vrsto dediščine.

³² Npr. Projekt slovenski kozolec, Slovenia Nostra, Ecovast idr.

Prof. dr. Janez Bogataj
Filozofska fakulteta, Ljubljana

»Kozolec je najlepši kadar je poln!«

Misli o slovenskem kozolcu

1.

Kadar v turizmu govorimo o dediščini, njeni uporabnosti in aplikativnosti, moramo vedeti, da so se vsi pojavi, ki sooblikujejo ta pojem v zgodovinskem razvoju vedno spreminjali. Marsikaj je v tem procesu propadlo ali se ohranilo le kot zapisan, dokumentiran zgodovinski spomin. Prav tako so mnogi pojavi v kulturi in načinu življenja podlegli popolni transformaciji. Za veliko večino pojavov in sestavin dediščine ne poznamo njihovih »izvirnikov« ampak le inačice, razvojne stopnje, ki so bile v določenih obdobjih zapisane ali kako drugače dokumentirane.

Med številne kulturne sestavine v tem dinamičnem razvojnem procesu sodijo tudi kozolci. Brez dvoma ena od razpoznavnosti velike večine slovenskega prostora (razen Primorskega, dela Štajerskega in Prekmurja), z razvejano tipologijo in funkcionalnimi izrabami. Kozolci so bili deležni ustrezne strokovne pozornosti. Temeljna spoznanja sta prispevala etnologa Tone Cevc in Vito Hazler. Geograf Anton Melik je napisal obsežno znanstveno monografijo, ki pa ni dala temeljnih spoznanj ampak le tipološki pregled. Vsa ostala dela so le esejsitične narave ali pa se lotevajo le nekaterih statično konstrukcijskih značilnosti kozolcev.

Kozolci so se v zgodovinskem razvoju spreminjali tako kot so se spreminjale tudi ostale kulturne sestavine (npr. kurenti). Spreminjanje je povzročilo pestro tipološko paleto. V tej je seveda tudi dokaj različna starost posameznih tipov, čeprav tudi vsa taka izvajanja temeljijo predvsem na hipotetičnih sklepanjih. Spreminjanje kozolcev, različni tipi in oblike so seveda posledica njihove funkcije. »Življenje« ali različne kontinuitete kozolcev so torej povezana z njihovo uporabnostjo. Kozolec je imel in bo imel svojo »logiko« obstoja, dokler bo uporaben. Poglejmo nek drug, sicer prav tako primer s področja dediščine gospodarskih stavb in naprav. T.i. tradicionalni vodni mlin ima svoj obstoj, dokler v njem nekdo melje. Ko je ta proces ustavljen in se ne nadaljuje, je konec življenja vodnega mlina. Tudi, če ga ohranjamo kot pričevanje dediščine in turistično ponudbo, bo njegov obstoj mogoč le takrat, če bo nekdo v njem še vedno mel!

2.

Zato se moramo vprašati: Ali danes kozolce (raznih vrst in tipov) v tehnološkem (kmetijskem) smislu še potrebujemo? Bežen pogled po slovenskih krajinah

nam pokaže pestro (!?) podobo s travniki in senožetmi, na katerih se bohoti forma viva sodobnega kmetovanja: bale sena v plastiki ali kot jim popularno pravimo »dinozavrova jajca«. Nič slabega ne vidim v tem pojavu; seveda načelno! Kmetovanje se tudi spreminja in očitno kozolci niso več primerni. Tudi mlinov na veter v Holandiji ne uporabljajo več in se zato ni podrl svet. Na mestu nekdanjih holandskih polderjev z mlini na veter so zrasla naselja stanovanjskih blokov ali družinskih hiš. V prenekaterem takem sodobnem okolju so mlin na veter sicer ohranili in vsi prebivalci skrbijo zanj, saj jim predstavlja posebno vrednost ali kar vrednato v sodobnem urbanem okolju. Tudi v Ljubljani npr. imamo v Šiški med bloki še kakšen kozolec, ki pa je bolj sramota kot pa vrednota, ki povezuje sodobno življenje s preteklostmi. Turistično prizadevanje podeljuje različna priznanja za marsikaj, odnose do dediščine kozolcev pa je popolnoma prezrlo. Vendar tudi taka dejanja so le eno od številnih dejanj, s katerimi lahko posamezna okolja ali družba v celoti artikulira svoj odnos npr. do dediščine kozolcev in njihove sodobne pojavnosti.

3.

Kozolci brez dvoma sooblikujejo razpoznavnost velike večine slovenskih pokrajin. Z njihovim propadanjem se torej tudi ta razpoznavnost spreminja. Navsezadnje so tudi čebelnjaki s panjskimi končnicami sooblikovali slovenske pokrajine od sredine 18. do konca 19. stoletja. Potem je šel tehnološki razvoj čebelarstva po novih poteh in tega elementa razpoznavnosti ni bilo več! Veliko pomembnejše kot ohranjanje pričevanj dediščine gospodarskega prizadevanja človeka za vsako ceno, je vsakokratno, sodobno vzgajanje pravilnega odnosa do okolja in vsega tistega, kar ta pojem sooblikuje. Nekatere skandinavske države, ne le v turizmu ampak tudi na ostalih področjih družbenega prizadevanja, prav ta celovit odnos do okolja postavljajo na prvo mesto. Tudi takrat, ko razpravljajo o raziskovalnih projektih, načrtovanju turističnih dejavnosti itd. Poenostavljeno in preneseno na naše razmere bi rekli: kozolec moramo obravnavati vedno v okviru našega najširšega odnosa do okolja in vsega kar ta pojem sestavlja, sooblikuje. Pred časom sem slišal, da so neki Nemci namenili večjo vsoto denarja Kranjskogorcem za ohranjanje kozolcev. Kljub tej lepi potezi se vprašam, čemu? Kozolce bo ohranjeval le ustrezen način kmetovanja oz. vitalno kmetovanje. Vse ostale oblike ohranjanja so le ljubiteljska turistična muzeologija(!)

4.

Pri zagovarjanju ohranjanja kozolca v povezavi z vitalnim kmetovanjem sem seveda dolžan ustrezno pojasnilo. Menim, da bi bilo zelo zmotno v zvezi z ohranjanjem kozolca razvijati neke oblike tradicionalnega kmetovanja. Kmetovanje se mora razvijati tako kot vsa druga področja človekovega gmotnega, družbenega in duhovnega prizadevanja. Zato zagovarjam sodobno kmetovanje, vendar tako, ki vidi v svojih okvirih tudi kozolec. Z vsemi njegovimi prednostmi, uporabnostmi,

ne pa kot objekt objokovanja preteklosti, priseganja na dobre stare čase, da o drugih novih funkcijah kozolcev niti ne govorim (scena na TV, kozolec – gostilna, kozolec – počitniška hiša idr.).

5.

In kako je s kozolci v turistični ponudbi in turističnem delovanju na Slovenskem? Odgovor je zelo kratek: Kozolci so bili uporabljeni (beri: zlorabljeni) v turistični propagandi in sicer kot slikovno gradivo v prospektih. To in nič več! Zato pa namenjamo veliko energije trženju gradov (!) in starih mestnih jeder (!) Kozolcev ni niti v stranskih poteh (nekateri jim pravijo tudi stran poti), kjer imamo npr. jantarno pot, ki bi jo prej pričakoval na Poljskem. Ali pa krošnjarska pot, ki ima zlasti v angleškem prevodu dokaj negativno konotacijo, da o vsebini te poti in iskanju krošnjarjev niti ne govorim. Priznati moramo, da nimamo nobene poti po kozolcih oz. poti, ki bi se vsaj tako imenovala! Ob tem seveda ne bi šlo le za opazovanje ali ogledovanje različnih tipov kozolcev ampak za spoznavanja najrazličnejših zgodb, doživetij ipd. Avtor tega prispevka je že pred 25. leti sestavil tedensko in štirinajstdnevno pot po slovenskih kozolcih za takratni Kompas.

Če govorim o pomenu kozolcev v turističnih programih seveda ne morem mimo primerjave npr. s Francijo. Tam tržijo med drugim tudi gradove, torej kulturno sestavino, ki je z vidika te dežele nekaj svojevrstnega, posebnega, razpoznavnega. Gradovi v Franciji in naši kozolci torej stojijo na istem imenovalcu, razlike so le v družbenih osnovah in nosilcih kulturnih sestavin.

Ob tem se kaže vprašati, koliko turističnih agencij v Sloveniji ponuja nam in tujim turistom Slovenijo. Predvsem tudi kaj in kako ponuja? Zares ne poznam niti ene, ki bi kot izpostavljen motiv ponujala tudi kozolce.

6.

Če hočemo ali si vsaj prizadevamo vključiti kozolce v turistično ponudbo, nam mora biti jasno predvsem naslednje: Turistično zanimiv in vabljev bo le »aktivni« kozolec. Torej naprava, ki živi s celotnim agrarnim gospodarstvom. Seveda ne v nekakšni ljubiteljski zaigrani muzeološki obliki ampak kot del sodobnega agrarnega prizadevanja, ki zna vključiti tudi kozolec. Tudi starejši ali pa muzeološko ohranjeni primeri bodo le na tak način turistično zanimivi. Turist mora doživeti uporabnost ali »življenje« kozolca, ne pa le opazovati z zaščitnimi sredstvi premazano njegovo ogrodje.

7.

Na osebni, družinski, krajevni ali turistični ravni se v zadnjih dvajsetih letih pojavljajo tudi težnje, da se kozolecem namenja neka nova namembnost. Ponavadi je to spremljano z neresnimi, amaterskimi prisegnanji na njihovo ohranjanje. Iz kozolcev nastajajo vikend hiše, gostinski vrtovi in pivnice, plesišča, parkirišča za avtomobile ali počitniške prikolice ipd. Postavlja se vprašanje, ali so potem to še sploh kozolci. Odgovor je: Ne! To je nekaj podobnega, če že ne povsem enako, kot takrat, ko praznemu sodu namenimo funkcijo mize ali stola, ko sani postanejo klop, lesena preša za grozdje del gostinske opreme, kolo lesteneč itn. Tako kot sod ne more biti stol, ker imata tako sod kot tudi stol svoje specifične zakonitosti in pojavnosti, tako je tudi kozolec lahko kozolec le do takrat, ko v njem sušimo in shranjujemo seno in nekatere druge pridelke. Če iz kozolca naredimo vikend hišo, to ni več kozolec ampak zelo čudna vikend hiša!

8.

Z novimi gradivi so nekateri poskušali tudi podaljšati življenje kozolcev. Betonski stebri, sodobne kritine in podobno so bili poskusi, ki pa žal niso bili premišljeni. Novo gradivo zahteva seveda tudi spremembo celote, nove oblike, konstrukcijske in funkcionalne rešitve. S ponarejanjem tradicije v novem gradivu(betonu) nismo dosegli nič. Torej s takimi posegi ponarejamo razmerja med človekom in njegovim naravnim ter kulturnim okoljem.

9.

Toda vrnimo se k turizmu in pogledimo še nekaj povezav s kozolci. Najprej so tu turistični spominki. Cela armada izdelovalcev nekih pomanjšanih kozolcev, med njimi prevladujejo taki, ki zares potrebujejo napis kozolec. Miniaturni kozolci kot nosilci koledarjev, kot ogrodja za suho cvetje, opora ali stojalo za steklenice ipd. Tudi to so spominki, pravimo jim spominkarski kič. In tudi takega potrebujemo, tako kot ga imajo v vseh drugih razvitih turističnih deželah. Seveda pa ne potrebujemo le tega! Predvsem pa morajo biti pravi kozolci v turističnih programih, če hočemo, da bodo potem turisti kupovali tudi spominke, ki bodo povezani s kozolci: od kakovostnih pomanjšav, do video kaset, slik, razglednic ... do fotografa pod kozolcem za turistične skupine ...

Neko turistično društvo je pred časom obnovilo star kozolec. Odlična poteza. Toda ta kozolec v bistvu še naprej propada. Stoji sicer prepleskan in pokrpan, z dodanimi latami, toda leto za letom prazen. V njegovi neposredni soseščini se bohota sodoben kozolec, ki je postal skladišče (odprta garaža) za poljedelske stroje. Med gradivom izstopa beton, streha je pokrita s salonitnimi ploščami. Ob tem primeru sem se spomnil znamenite turistične promocijske akcije Slovenija - moja dežela na sončni strani Alp. Takrat sem bil član strokovne komisije, ki je

izbirala motive za serijo plakatov. Med njimi je bil tudi velik enojni ali stegnjeni kozolec ves obdevan s senom – torej kozolec v uporabi. Avtor fotografije je bil Joco Žnidaršič in vsi člani komisije so menili, da je fotografija odlična. Motila jih je le salonitna strešna kritina. Bil sem edini, ki sem odločno podprl natis tega motiva, saj je odražal realno stanje nekega pojava.

10.

Zadnjih deset ali petnajst let opažam pri delu na terenu, da se je močno povečalo obešanje velikih plakatov (jumbo plakat) na bolj ali manj razpadajoče kozolce v bližini cestnih ali železniških komunikacij. Zadeva je naravnost absurdna in kaže na stopnjo zavedanja o tej naši kulturni dediščini ter sodobnem pojavu v kulturni krajini, ki so mu štete zadnje ure. Ne poznam niti ene slovenske ali tuje firme na Slovenskem, ki bi naredila nekaj ravno nasprotnega. Z denarjem, ki ga namenja reklamiranju svojih izdelkov ali storitev bi prispevala za obnovitev kozolca in vse to uspešno izrabila v svoji propagandi. Prav gotovo primernejši način, kot včasih prav humorne zveze (žal žalostne) med propagandnim sporočilom na plakatu in kozolcem.

11.

Ob vstopu v novo tisočletje se moramo zato najprej vprašati, kaj smo naredili za oblikovanje nacionalnega, bolje rečeno vsedržavnega ponosa v zvezi s kozolci. Torej kulturnimi pojavi in vrednotami, ki so del naše dediščine in še vedno tudi sodobnega gospodarskega in siceršnjega prizadevanja. Tudi turističnega! Zato menim, da v tem času potrebujemo čimveč dobrih vzorcev njihovega reševanja in predvsem vitalne vključitve v razne oblike sodobnega gospodarskega, družbenega in duhovnega prizadevanja, ki tako odločujoče oblikuje tudi razpoznavne in zato zanimive vsebine turistične ponudbe.

*Neda Kovačič, univ. dipl. oec.
Vida Černe, dipl. upr. org.*

Obnova kozolcev – od ideje do projekta

Projekt ohranjanja žive in uporabne kulturne dediščine v občini Kranjska Gora

1. KOZOLEC – IDENTITETA POKRAJINE

Občina Kranjska Gora obsega območje Zgornjesavske Doline, na vzhodu od predora Karavanke, na zahodu do mejnega prehoda Rateče. Dolino omejuje na severu pogorje Karavank, na jugu pa visokogorje Julijskih Alp.

Celotno območje občine lahko opredelimo kot podeželje, ki se po definiciji začne tam, kjer se konča mesto. Dolina je stisnjena med oba gorska masiva, na neka-

terih delih se razširi in tam so nastale vasi, čez njo pa teče kot srebrna nit Sava Dolinka, ki izvira v naravnem rezervatu Zelenci v Podkorenu.

Kmetijstvo

V občini Kranjska Gora je po podatkih ankete, ki je bila podlaga za analizo stanja kmetijstva, 165 kmetij, od tega 17 čistih kmetij (10,3%), 117 mešanih kmetij (vsaj en član je zaposlen drugje), ter 11 kmetij z razvito dopolnilno dejavnostjo (turizem). Kar 20 kmetij je »ostarelih« brez naslednika.

Kmetijske površine

6 katastrskih občin obsega 256 km², od tega: 172 km² kmetijska zemljišča (dejansko stanje in stanje v katastru zelo odstopa, saj so nekatere površine še vedno vodene kot kmetijske, čeprav to niso več zaradi zaraščanja, opuščanja njiv in senožeti, ipd., 80 km² je nerodovitnega območja.

Osnovne oblike in arhitektura vasi so se v letih po drugi svetovni vojni precej izgubile v moderni arhitekturi, v svojem jedru pa v vseh vaseh uspele ohraniti skoraj prvotno podobo in ostanke značilne arhitekture, ki so se ohranili predvsem na gospodarskih poslopih in senikih.

Ena od značilnosti ljudske arhitekture in tipična za Dolino je gorenjski kozolec. Pokrajina – Dolina, ko jo v nižini prepredajo travniki, je posejana s številnimi kozolci, ki dajejo pokrajini svojevrsten pečat.

Kozolec – koliko ga v resnici opazimo in kaj nam pomeni

Sprehod po mehki pokošene travnika, pogled iz gorske poti v dolino, iz doline proti goram, se nam ustavi na kozolcu – tem nemem sopotniku človekovega bivanja in delovanja. Naključnemu opazovalcu se zdi nekaj posebnega, turistu zanimivost, domačini ga niti ne opazijo, ker ga potrebujejo, pa vendar smo ga opazili. Žal smo ga opazili sedaj, ko je v svojem ubogem in propadajočem stanju začel kaziti lepo pokrajino, ki smo jo počasi a vendar, začeli dojemati in ceniti. Čas, ki ni bil naklonjen podeželju, kmetovanju, turizmu, ga je uspel izmalčiti in ga prekril s cenejšim materialom, ki je bil na voljo v industrijskem okolju. Tako v pokrajino štrlijo grde, zarjavele pločevinaste strehe, napol podrti kozolci, ki so jih kmetje prepustili propadu, ker jih pač ne potrebujejo več. Silosi in sušilne naprave so opravile svoje.

Pa vendar so ljudje ugotovili, da je kozolec tisto nekaj, kar daje identiteto naši pokrajini, da ga skoraj ne opazimo, če leta tiho stoji in kljubuje vremenu in kako hitro opazimo, da ga ni več. V človeški duši je zapustil neizbrisno sled.

Tako, kot se rado zgodi, so nas na naše propadajoče kozolce opozorili tujci. Tisti, ki občudujejo lepoto naše pokrajine in še dokaj neokrnjene narave. Daleč od tega, da kmetje ne bi cenili svojih kozolcev, vendar jih je obdobje industrializacije in zanikanja narodovih korenin zaznamovalo – prineslo je svoje, ekonomija je pač izbrala cenejše materiale, kultura pa v dobi industrializacije ni kdove kako cenjeno blago. Tako so naši propadajoči kozolci, pokriti z rjavečo pločevino le odraz nekega obdobja in ne morda samo mačehovskega odnosa lastnikov. Tako kot se spreminja narava, politika, se spreminjajo tudi vrednote. Čas, ki prinaša spoštovanje in ohranjanje kulturne in naravne dediščine, skrb za dediščino vnukom, je čas, da tudi v resnici nekaj storimo.

2. OD IDEJE DO PROJEKTA

Zamisel za obnovo kozolcev v Zgornjesavski dolini je obrodila sadove. Konkretna ponudba nemške občine Nagold, da nameni občini Kranjska Gora za obnovo kozolcev prvih 10.000 DEM je vzpodbudila mehanizme, ki so pričeli z

aktivnostmi. Vendar je z idejo tako, kot s sneženo kepo: ko jo zakotališ po bregu postane vse večja. Ideja odpira nova vprašanja in odgovore nanje, odpira širok krog ljudi z enakimi interesi, oblikuje

skupni cilj, ter poti za doseganje tega cilja. Zato smo snovalci teh aktivnosti prišli zelo hitro do spoznanja, da ne bi bilo smotno in celo zelo neodgovorno pristopiti k obnovi kozolcev stihijsko in vse vprek. Skupni interes lokalne skupnosti, občanov, ter strokovne javnosti je izkazan, potrebno je samo koordinirati aktivnosti, določiti vloge in finančni obseg.

2. 1 Ljudska arhitektura

Šola za arhitekturo – Univerze v Ljubljani, pod strokovnim vodstvom prof.dr. Boruta Juvanca že več let pripravlja simpozije in mednarodne seminarje na temo Ljudska arhitektura Alpe – Jadran. Tradicionalno so simpoziji že sedmo leto organizirani v Gozd Martuljku.

Da je tako eminentna družba mednarodnih strokovnjakov na področju ljudske arhitekture izbrala Zgornjesavsko dolino za mesto svojih srečanj ni čisto naključje, saj njihovo delo obsega tudi strokovno ekskurzijo na temo ljudske arhitekture, na področje Triglavskega narodnega parka, v Bohinj, na Pokljuko, v Radovno, Mojstrano, Dolino Trente in Bovec – vodijo jih strokovnjaki iz Triglavskega narodnega parka, Zavoda za kulturno in naravno dediščino, in drugi.

2.2. Projekti CRPOV

Občina Kranjska Gora je v svojem prvem letu pristopila k programu Celostnega urejanja podeželja in obnove vasi (CRPOV) ter razvojnega programa za Dovje-

Mojstrano. To je le prvi korak k motivaciji lokalnega prebivalstva, da aktivno sodeluje pri oblikovanju podobe in vsebine življenja v svojem okolju. Sem nedvomno sodijo tudi kozolci, če prav v prvi fazi programa CRPOV niti niso posebej omenjeni. V izvedbeni fazi projekta CRPOV v krajevni skupnosti Rateče Planica pa bo del tega projekta tudi obnova kozolcev v Ratečah. Kozolci so sestavni del podobe pokrajine in tipična naprava, ki služi kmetijski dejavnosti. Zato naj bi v bodoče projekt Crpov postal medresorni interdisciplinarni projekt, ker posega na življenjski, kulturni, socialni, gospodarski in urbani prostor enakovredno. Samo tako bi se lahko tudi projekti, kot je obnova kozolcev, vključili v celostno obnovo vasi in podeželja.

2.3. Kozolec kot živa – uporabna kulturna dediščina

V občini Kranjska Gora smo v svoje razvojne dokumente zapisali, da je to izrazito turistično usmerjena občina. Turizem pa ni samo gostinstvo, je gibanje, je gospodarstvo, je kultura, je filozofija, je dožemanje nekega okolja kot celote. Kraji v Gornjesavski Dolini so turistična destinacija, ki ponuja doživljanje narave in v dobi računalnikov že skoraj pozabljenih kulturnih vrednot. Zato je vrednost kozolca, kot značilnega oblikovalca pokrajine tudi kot dela turističnega produkta, zelo pomembna. Revitalizacija kozolcev je prvi korak k revitalizaciji vaških jeder, k bogatjenju kulturne dediščine in konec koncev projekt trženja in kulturnega turizma, ki vse bolj dobiva na pomenu. Pri tem nikoli nismo prisegli na obnovo kozolcev, ki jih kmetje ne uporabljajo več, temveč na kozolce, ki imajo še vedno svojo osnovno – uporabno funkcijo. Samo, če bo kozolec ohranil svojo uporabno funkcijo, se bo ohranil in ne bo propadajoč spomenik. Sodobni turist ne prihaja v nek kraj zaradi hotela in sobe, temveč zaradi spoznavanja ljudi, običajev, življenja, druženja,..Vtisi so v celoti podoba okolja, ki ga odnese s seboj, bogat v novih spoznanjih.

2.4. Kratka predstavitev kozolca – arhitektura

pozeto po strokovnem delu KOZOLEC dr. Borut Juvanec, Univerza v Ljubljani

Kozolec je po definiciji prosto stoječa konstrukcija, fiksna, pretežno lesena, odprta, vendar pokrita s streho, za sušenje in shranjevanje sena. To je optimalni sestav možnosti narave in potreb človeka. Možnosti narave so pri tem predvsem okolje in materiali, ki jih lahko človek doseže in obvladuje in pa človekova sposobnost izrabe in kombiniranja vseh teh možnosti. Potreba človeka je v tem smislu – preživetev. To pomeni zagotavljanje enakih pogojev prehranjevanja preko vsega leta. Kozolec je v časih zagotavljal človeku kruh, danes zagotavlja hrano živini.

Oblika ali tip kozolca je odvisna od vseh omejenih možnosti in od potreb: v hribovitih krajih so kozolci manjši, razgibani, v krajih z več moče so bolj zaščiteni kot drugod, v ravninah so dolgi, daleč od domačije imajo dodatne zaščite pred

nenadnim nalivom. Blizu hiše so večji, dvojni vezani s prostorom za vozove in za orodje.

Med številnimi tipi kozolca, ki so prilagojeni značilnostim pokrajine je za Gornjesavsko Dolino značilen enojni stegnjeni kozolec, ki teče od Doline povprek čez vsa Slovenijo na Dolenjsko proti Zagrebu. Na začetku so manjši, v širokih ravninah izjemno dolgi, tudi deset do dvanajst oken.

Enojni stegnjeni kozolec se je nedvomno razvil zaradi pomanjkljivosti ostrvi: tla so vlažna, zato je človek krmo dvignil – na vertikalne palice – ostrnice, ki pa so zahtevne za “obdelovanje”, za vlaganje krme. Kozolec postane vse bolj solidno izveden, s tesarskimi zvezami, obstojnejšo streho, večji in bolj uporaben. Ker stoji na vetru, ima na zavetrni strani mnogokrat zavetrovalne podpore, vendar to ni pravilo.

Material za kritino je na Gorenjskem in Koroškem les: skodle ali kasneje deske (tudi velike skodle) sestavljene so s preklopom v treh ravninah kakor deske).

Pri kozolcu je oblikovno najpomembnejše čelo. Red, ki v kozolcu nastopa, omogoča bistvene poenostavitve pri postavljanju, saj predstavljajo mere čela, ko ga razložimo po terenu (tesarska praksa), že tudi izhodišča za postavitve naprej. Obodna konstrukcija pa kaže na razmerje “zlatega reza”, ki je najbližje ljudskemu pojmovanju skladnosti in lepote, ter harmonijo z okoljem. Pot do zlatega reza je tako poenostavljena, da so jo mojstri uporabljali pri konstruiranju, ne da bi bilo zanj potrebno kakršnokoli matematično znanje ali tehnična risba.

Kozolec je tipična uporabna naprava: najenostavnejši služi predvsem sušenju, bolj zahtevne izvedbe spravilu. Kozolec pa vendarle ni samo uporabna naprava, pač ima njegova konstrukcija mnogokrat izjemno močne likovne kvalitete: naj gre pri tem za konstrukcijo samo ali za njeno obleko, lesen oboj.

Kozolec je postavljen v najbolj razširjenem razmerju, ki je v naravi in s tem človeku najbližji: v zlatem rezu.

Tehnologija je s stroji odvzela kozolcu žito, silos krmo. Enojni stegnjeni kozolci še vedno funkcionirajo, drugi so postali predragi. Človek je kozolec postavil, stoletja so ga obtesala: funkcionalno, konstrukcijsko, oblikovno. Kljub uporabnosti je kozolec dandanes ostanek preteklega časa, pomnik slovenske kulturne dediščine.

3. PROGRAM AKTIVNOSTI OBČINE KRANJSKA GORA

Občina je sprejela program aktivnosti za obnovo kozolcev v Zgornjesavski dolini in sicer:

1. Sklep Odbora za finance, gospodarstvo,.. naj se pripravi spisek zainteresiranih za obnovo kozolcev v letu 1995 – tisti, ki so najbolj vidni in za katerih obnovo so pripravljene poskrbeti lastniki.
2. Odbor za kmetijstvo in gozdarstvo – kmetijska svetovalna služba je pripravila ogled in spisek.
3. Občinski svet občine Kranjska Gora je potrdil predlog prve faze obnove in razdelitve sredstev za obnovo: 100% sredstev v vrednosti 1000 DEM za 3 okna kozolca – nov, 60% obnova, 40% obnova strehe.
4. Odbor za kmetijstvo in gozdarstvo ugotavlja, da je za obnovo kozolcev velik interes med kmeti, zato naj se pripravi celoten program in zagotovijo finančna sredstva v proračunu
5. V decembru 1995 smo skupaj s podjetjem Agens – Žirovnica, ki vodi projekt Slovenski kozolec, pripravili odmevno razstavo »Slovenski kozolec v Slovenskem parlamentu«
6. V februarju 1996 smo za uvajalno fazo projekta Crpov pripravili razstavo KOZOLEC, ki je prikaz tipične arhitekture in slikovni dokument. Razstavo je izdelala Šola za Arhitekturo, pod strokovnim vodstvom prof.dr. Boruta Juvanca.
7. Izdelana je bila projektna dokumentacija za tipične oblike kozolcev v Zgornjesavski dolini, ki jo je pod strokovnim vodstvom izdelal študent arhitekture Domen Zupančič iz Gozd Martuljka.
8. Izdelan je bil register vseh kozolcev v Občini Kranjska Gora. Vsebuje popis in fotografije vseh kozolcev in sicer z navedenimi podatki lastnikov.

2. Koncept in predvidena organizacija projekta

1. Financiranje: projekt revitalizacije kozolcev bi se lahko financiral iz: občinskega proračuna, dela sredstev programa CRPOV
2. del iz donatorstva in sponzorstva
3. Sponzorstvo posameznih podjetij in zasebnikov
4. Razstavo bi bilo možno postaviti kjer koli in služi kot promocija projekta.
5. Gradivo za razstavo je možno dopolnjevati in iz njega črpati izpeljave kot so: predstavitvene zgibanke, razglednice, voščilnice, makete, ipd ...
6. Občina subvencionira razrez lesa za obnovo kozolcev.
7. V okviru razvojne strategije občina podpira ohranjanje tradicionalnih načinov kmetovanja (košenje senožeti, čiščenje zaraščenih travnikov), ki jih delno subvencionira tudi Triglavski narodni park.
8. Občina je v letu 1998 pripravila Odlok o zaščiti arhitekturne dediščine – kozolcev in določila prehodni rok, v katerem morajo biti kozolci obnovljeni ali pa odstranjeni. Odlok je bil sprejet na občinskem svetu in je v veljavi.
9. Občina Kranjska Gora je v letu 1997 izdelala Program Sonaravnega – Okoljevarstvenega razvoja, ki temelji na usmeritvah Alpske konvencije, ki jo je ratificirala tudi Slovenija. V letu 1997 je bilo v Bovcu ustanovljeno

Združenje – Omrežje Alpskih občin, v katerem je združenih 27 Alpskih občin iz 7 držav. Predstavnica Slovenije v Omrežju je občina Kranjska Gora.

10. V okviru tega projekta je vključen kot prioriteta na delovnem področju Varstvo narave in urejanje krajine v povezavi s protokolom Turizem in Gorsko kmetijstvo – tudi projekt Obnove kozolcev.

OBNOVLJENI KOZOLCI V LETIH 1995 do 2003

90 OBNOVLJENIH KOZOLCEV cca. 6,000.000 SIT

NADALJEVANJE PROJEKTA

Projekt obnove kozolcev v Zgornjesavski dolini pokazal dobre rezultate. Za nadaljevanje projekta je izredno pomembna podpora občinskega sveta pri dodelitvi

proračunskih sredstev za obnovo. Glede na do sedanje izkušnje imajo občani veliko zaupanje v projekt kar kaže veliko število vlog za obnovo kozolcev. S finančno spodbudo občanom smo vzbudili pozitivno »tekmovanje« med kmeti in lastniki obnem pa so ti spoznali, da se je vredno potruditi in obnoviti kozolec. Hkrati z obnovo obstoječih kozolcev se kmetje vedno bolj zavedajo vrednot kulturne dediščine in vrednosti lastne identitete.

Z nadaljevanjem projekta bomo tako dosegli izboljšanje podobe krajine, zanimive za turiste in lokalno prebivalstvo. Celoten prostor – Alpska dolina – bo pridobila na urejenosti in s tem na kvaliteti. To pa je osnovno vodilo in izhodišče za nadaljevanje projekta.

Rupert Gole, u. d. i. a.

Kozolci – ponos naše doline

Uvodna razmišljanja

V pripravljenem prispevku sam nastopam v dveh vlogah. V prvi kot predstavnik stroke v drugi pa kot predstavnik (vodja) lokalne iniciative – Turističnega društva Šentrupert.

S kozolci sem se s stališča stroke prvič srečal leta 1993, ko sem izdelal prvi projekt CRPOV arhitektura na hribovitem demografsko ogroženem področju v občini Sevnica. Že takrat sem lahko opazoval mnoge predelave in prilagoditve teh objektov kar mi je že dalo vedeti o zahajanju prvobitne funkcije kozolcev. Imel sem možnost sodelovati s strokovnjaki s tega področja kot sta prof. Peter Fister in doc. Borut Juvanec – avtorja mnogih prispevkov v bibliografijo kozolcev in ostalega ljudskega stavbarstva.

Znano je, da se v Sloveniji tako s strani stroke kot s strani ljubiteljev s kozolci ukvarja kar nekaj posameznikov. Ljubitelji zagovarjajo svoja stališča, stroka pa svoja. Resnica oziroma prava pot je nekje vmes. Morda so ljubiteljski pogledi malce bolj optimistični in malce manj »birokratski«. Kot strokovnjak se seveda nagibam k strokovni obravnavi pa vendar naj bodo rešitve realne in naj zadovoljijo tako stroko kot lastnike objektov in širšo skupnost.

Kar nekaj problemov vidim na področju promocije in popularizacije te arhitekture. Kozolci so postali modni trend, kar pa ni nujno, da je za to arhitekturo dobro. Mnogo lesenih objektov na podeželju, ki sicer nimajo nobene veze s kozolcem privzemajo vizualno podobo le teh. Tu mislim predvsem na razne nadstreške, garaže, podkonstrukcije za smerokaze, avtobusna postajališča, protihrupne ograje ob avtocesti, itd. Takšno početje v prostor vnaša zmedo in pelje kvečjemu k degradaciji originala.

V preteklosti je arhitektura sledila naravnim danostim, funkciji in tehničnim zmožnostim za izgradnjo. Sama dekoracija, ki jo srečujemo na teh objektih je le še krona na uglašenost stavbnih členov. Laganja praktično ne srečamo. Tisto kar je objekt na prvi pogled izražal je tudi dejansko bil. Logična (naravna) raba naravnih gradiv (predvsem les, kamen, slama, opeka) je bistvena za končno vizualno uglašenost. Ve se kateri stavbni členi nosijo, kateri so nošeni in kateri so le dekoracija.

Torej se vprašajmo na tem mestu, kaj je tisto kar je kozolcu dajalo razvojno moč, da se je razvil v to kar danes poznamo. Uporabil bom besedo »naprava«. Tudi pri

nekaterih raziskovalcih kozolcev jo srečamo. Danes je ta prvobitna naprava, ki z arhitekturo še ni imela toliko skupnega prerasla v vrhunski dosežek ljudskega stavbarstva. Noben člen te naprave ni na svojem mestu brez pomena – vsak ima svojo funkcijo. Naprava se je začela razvijati in je bila razvita zaradi potrebe po določeni tehnologiji dodelave in negovanja hrane za živali in ljudi. To je tudi prvobitna funkcija te naprave, ki pa kasneje pridobiva tudi druge, kot je shranjevanje sena znotraj objekta in streha kmečkemu orodju.

V današnjem času lahko govorimo, da je kozolec povsem izgubil svojo prvotno funkcijo, ne moremo pa trditi, da zaradi tega ni pridobil nobene druge. Kot lahko opazimo, je največkrat le streha raznim strojem in priključkom za kmečka opravila. Za zadovoljevanje te funkcije pa kar naenkrat določenih elementov (»rante«) ne rabi več. Z drugimi besedami – za garažo je malo preveč prepaha – zlasti pozimi. Vsa ta dejstva pripeljejo lastnike do tega, da na kozolcu opravijo prve večje predelave. Največkrat opazimo, da vsaj eno stran »rant« zamenjajo z opazem iz desk – zaradi boljšega zavarovanja pred vremenskimi vplivi.

Ali lahko govorimo o tem, da gre kozolcu razvoja pot naprej, ki tako kot tudi do sedaj sledi funkciji, ki jo mora objekt opravljati. Vprašanje, ki si ga tu lahko zastavimo je:

Je tako prav? Je to naravna pot? Bi morali razvojno pot kozolca ustaviti tam, kjer ga čutimo kot tehnološki in arhitekturni višek?

Malo za šalo malo zares: Tudi furmanske gostilne niso več takšne kot so bile. Tipično slovenske so danes rdeče ali zelene barve, na njih piše Petrol ali OMV ... Funkcija je ostala nespremenjena. Nahraniš svojega konja in sebe in se odpraviš dalje.

Mislím, da so zastavljena vprašanja vsaj toliko zanimiva, da o njih razpravljamo.

Kozolci v Mirnski dolini in dogajanje okrog njih

Vrnimo se h kozolcem v Mirnski dolini. Le ti sodijo po ocenah stroke in laikov med najkvalitetnejše in najštevilčnejše skupine kozolcev v Sloveniji. Še posebej izstopajo nekateri toplarji – še posebej seveda toplar na Bistrici pri Šentrupertu.

O kozolcih se je v Šentrupertu v preteklosti že veliko govorilo in pisalo ob raznih priložnostih. Veliko pozornosti je bilo tej temi posvečeno s strani osnovne šole dr. Pavla Lunačka Šentrupert pod vodstvom bivšega ravnatelja prof. Jožeta Zupana.

Leta 1993 ob 950 – letnici Šentruperta so bili najlepši primerki tudi fotografirani s strani Marka Kapusa in Janeza Juvana. Nekaj fotografij je že dolgo razstavljenih v avli šole.

Leta 1995 je izšla posebna izdaja preprostih besed – Doživetja pod kozolcem. Gre za trijezično izdajo pod mentorstvom Danice Zupan in ob sodelovanju Polonce Rugelj in Mateje Novak. Likovno podobo sta ustvarila akademski slikar France Slana in likovni samorastnik Bogdan Breznik.

Zadnji večji prispevek na tem področju je izšel v knjigi Korenine naše preteklosti. Delo je ob sodelovanju mnogih avtorjev zbral in uredil prof. Jože Zupan. Pod rubriko z naslovom Kozolci – ponos doline je zbranih toliko podatkov kot še nikoli do sedaj.

Še posebej zanimiv prispevek je pripravil dipl. etnolog in kult. antropolog ter prof. umetnostne zgodovine, konzervator Dušan Štepec. Gre praktično za prvo tako podrobno in sistematično analizo teh objektov v Mirnski dolini. Na kratko povzemam nekaj njegovih ugotovitev:

Najstarejše datiran kozolec v Mirnski dolini je Lukov toplar s Trstenika z letnico 1795. Iz več razlogov lahko sklepamo, da so najstarejši ohranjeni kozolci na tem področju nastali v drugi polovici ali ob koncu 18. stoletja. Največji del kozolcev se je ohranil iz obdobja med 1915 in 1950. Zadnji leseni kozolci so bili postavljeni v začetku šestdesetih let 20. stoletja. Pred približno 20 leti so dobili svojo kontinuiteto v kozolcih z betonskimi stebri, katere pa so postavili le redki posamezniki. Takšna situacija je tudi logična, ker so se betonski stebri pojavili ravno v času, ko je kozolec pospešeno izgubljal svojo funkcijo, saj so se pojavile drugačne tehnologije priprave hrane – banjasti silosi, silažne bale. Na žitnih in koruznih poljih so zagospodarili kombajni. Še tisti, ki so kozolce z betonskimi stebri postavili jih danes ne koristijo več v ta namen.

Dušan Štepec je v svojem prispevku predstavil kar nekaj povsem konkretnih primerov pri katerih so znane tako letnice nastanka kot naročnik in tudi tesarski mojster.

Še posebej se velja ustaviti ob imenih tesarskih mojstrov. Na področju Šentruperta in okolice so se v gradnjo kozolcev vpisali vsaj trije: Gregorčič, Urbič in Karlič. Vsak izmed njih je izoblikoval svoj prepoznaven slog, ki se kaže zlasti v nekaterih umetelno izdelanih detajlih kot so rezljane ograje na ganku in rezljane odprtine v čelnih zatrepih. Za raziskovanje nastanka nekaterih kozolcev je prav poznavanje zapuščine tesarskih mojstrov bistvenega pomena.

Vloga turističnega društva pri promociji in varovanju kozolcev

Turistično društvo se vključuje v aktivnosti povezanimi s to tematiko kjerkoli je to mogoče. Trenutno društvo še nima izoblikovane natančne strategije. V prihodnje se nameravamo povezati s stroko in to tudi pripraviti.

Moje osebno stališče do vloge turističnega društva pa je sledeče:

Turistično društvo naj bi bilo sposobno prepoznavati tržno zanimive segmente na področju kjer deluje. Od ideje do izoblikovanja turistično in tržno zanimive ponudbe pa je potrebno veliko aktivnosti in seveda tudi sredstev. Za uspeh si lahko štejemo šele povratek sredstev s strani obiskovalcev, ki se odzovejo na našo ponudbo in pridejo v kraj kjer pustijo nekaj svojega denarja. Pretok obiskovalcev in denarja z njimi je gonilo razvoja v kraju. Obiskovalci so lahko tudi odlični pred-

lagateljki novih idej, saj prihajajo neobremenjeni in v kolikor uspemo od njih pridobiti konstruktivne kritike je to za uspešno nadaljnje delo in odpravljanje napak zelo dobrodošlo.

Kar se tiče trženje »zgodbe o kozolcih« so na vidiku vsaj tri možnosti:

1. Na ogled postavljen objekt (Nujno je vključevanje kozolcev v že obstoječe turistične ponudbe – pohodniške poti, kolesarske poti, izletniške destinacije ...)
2. Razstava o kozolcih v muzeju na Veseli Gori
3. Program, dogodki povezani s kozolcem – likovna delavnica, prenočišča na kozolcih, ples pod kozolcem, prikaz kmečkih običajev pod kozolcem, pokušina kmečkih jedi in podobno.

Glede samega varovanja kozolcev je prav gotovo potrebno narediti izbor posebej kvalitetnih primerkov, ki se načrtno varujejo na osnovi strokovno pripravljenih programov. Prav tako se te kozolce načrtno vključuje v razne promocijske materiale v povezavi s turistično ponudbo in učnimi potmi.

Kar se tiče ostalih še ohranjenih kozolcev pa je smiselno izvajati ozaveščanje lokalne javnosti in lastnikov o pomenu teh objektov za kraj in Slovenijo nasploh. S tem bi morali vplivati na lastnike teh objektov, da bi tudi sami poskrbeli za zaščito in ohranitev kozolcev. Verjetno je nesmiselno razmišljati o tem, da bi lahko strokovno varovali tako veliko število objektov kot je število kozolcev.

Še posebej pomembno vprašanje pa je vprašanje trženja »zgodbe o kozolcih«. Za vzdrževanje teh objektov so seveda potrebna določena sredstva, ki pa se v blagajno lahko natečejo tudi kot posledica uspešnega trženja v najrazličnejših oblikah.

Najlepši slovenski toplar na Bistrici pri Šentrupertu si gotovo zasluži posebno pozornost tudi v smislu izdelave posebnega promocijskega gradiva in morda tudi turističnega suvenirja povezanega s tem kozolcem.

Po mojem osebnem prepričanju je zelo primeren kraj za promocijo kozolcev v naši dolini muzej kmečkega orodja na Veseli Gori. Predstavitvi kozolcev bi morali nameniti vsaj eno sobo. Na tem mestu bi bili lahko na voljo tudi promocijskega gradiva in turistični spominki s tematiko kozolca. Tu bi obiskovalci dobili tudi informacije, kje si kozolce lahko ogledajo v naravi.

Pomembno mesto je potrebno zagotoviti tudi predstavitvi znanih tesarskih mojstrov saj so prav ti tisti, ki so podedovano znanje povzdignili do vrhunskih kvalitet, ki jih občudujemo danes. Danes je še mogoče od potomcev teh tesarskim mojstrov pridobiti marsikateri dokument in staro fotografijo. Takšna zbirka dokumentov bi predstavljala nepogrešljiv sestavni del celovite predstavitve kozolcev. Nekaj starih dokumentov in fotografij smo že objavili v knjigi Korenine naše preteklosti.

Kot predlaga Dušan Štepec bi bilo smiselno kozolce v Mirnski dolini predstaviti v večjezični monografski publikaciji. Tudi tu lahko turistično društvo odigra ključno vlogo. Takšna strokovno podprta publikacija bi nedvomno veliko doprinesla na tem področju.

Poleg tega naj bi turistično imelo tudi pregled nad urejanjem kraja. Pri tem naj bi pazili, da raznih neustreznih imitacij kozolcev ne bi bilo preveč.

Zaključek

S strani stroke: Kozolec kot slovenska posebnost zasluži vso pozornost in obravnavo na najvišji strokovni ravni. Najkvalitetnejše objekte je potrebno zaščititi in jih strokovno varovati.

S strani lokalne skupnosti: Kozolci so prav gotovo tisti objekti, ki poleg cerkva najbolj zaznamujejo slovensko podeželje in prav tako našo dolino. Vsi se strinjamo, da jih je potrebno ohraniti in vzdrževati kolikor je to v naših močeh. Dejstvo je, da so praktično vsi objekti v zasebni lasti in da lastniki lahko z njimi počnejo kar hočejo. Če jih ne rabijo več jih lahko mirno podrejo in uporabijo za kurjavo. Tu je stroka nemočna, ker nima nobene osnove, da bi to preprečila. Izkazuje se, da celo nad tistimi objekti, ki so zaščiteni kot spomenik državnega pomena nima dovolj moči, da bi lahko preprečila prodajo takšnega objekta in preselitev na drugo lokacijo, ki je lahko v vseh pogledih neustrezna. Prav to se v tem času dogaja s Simončičevim toplarjem z Bistrice pri Šentrupertu. Lastnica ga prodaja in kot je videti ni nobene podlage, da bi ji to preprečili saj kot lastnica to lahko stori. Občino nakup ne zanima, krajevno skupnost prav tako ne. Turistično društvo bi to zanimalo, pa nima denarja, saj je cena za naš proračun previsoka. V kolikor pa bi turistično društvo kozolec lahko odkupilo je seveda tu vprašanje kako tak objekt vzdrževati in kje črpati sredstva v ta namen in kdo lahko da navodila za vzdrževanje takšnega objekta. Tu se celotna zgodba o ohranitvi slovenskega kozolca lahko klavrno konča. Ta zaključek naj vzpodbudi k razmišljanju predvsem o tem, kakšne so realne možnosti in poti k ohranjanju in varovanju te pomembne dediščine ljudskega stavbarstva.

Boštjan Škrlep, univ. dipl. inž. gozd.

Primer obnove kozolcev v Sorici in pobude za trženje

Sorica je idilična vasica pod vrhovi Drauha, Lajnarja in Ratitovca. Dušo ji poleg cerkvice dajejo objekti ljudske arhitekture, poleg kašč in sušilnic sadja predvsem zidani kozolci.

Kot aktiven gozdar sem bil v stalnem stiku z vaščani Sorice in tako smo pred nekaj leti bolj kot ne naključno prišli do prvih sredstev za obnovo Kejžarjevega enojnega kozolca s štirimi okni na obrobju vasi. Nabavili smo šinklne (skodle), vsa dela na skoraj podrtem kozolcu (pozidava stebrov, nov omet, leseni deli) pa je lastnik financiral sam.

Obnova je pri sovaščanih vzbudila izredno zanimanje, predvsem pa sofinanciranje. Tudi zato sem se odločil za bolj sistematično delo v zvezi z obnovo kozolcev. Pri dr. Tonetu Cevcu z Etnološkega inštituta sem dobil prva znanja o kozolcih ter začel z izdelavo registra vseh zidanih kozolcev v občini Železniki. Teh je po moji oceni okoli 300, doslej sem jih evidentiral polovico. Hkrati smo v preteklih letih dokaj uspešno obnovili z določenim sofinanciranjem že 15 kozolcev, precej pa so jih lastniki obnovili popolnoma sami in na lastno pobudo.

Lani sem pod okriljem Zavoda za gozdove Slovenije in Andragoškega centra Slovenije ter v sodelovanju s TD Sorica in Prosvetnim društvom Ivan Grohar ustanovil Študijski krožek Sorica, katerega namen je bil povečati osveščenost članov študijskega krožka in vaščanov o kulturni, posebej stavbni dediščini vasi. Hkrati smo se posvetili tudi obnovi samih objektov. Pri obnovi so finančno sodelovali Občina Železniki, Egoles, d.d., Šk. Loka in Rado Lotrič, s.p., iz Železnikov.

In kako tržiti kozolce? Ruševine prav gotovo ne bodo pripomogle k finančnemu iztržku lastnikov, zato je kozolce vsekakor potrebno obnoviti. Tržiti jih je možno posredno s »prodajo« vedute in krajine obiskovalcem ter turistom. Posledično bodo večji zaslužki gostišč, turističnih kmetij in s tem lastnikov kozolcev, ki bodo del denarja lahko vračali tudi v obnovo objektov stavbne dediščine.

Še največjo možnost vidim v pridobitvi močnega sponzorja, ki bi zaradi reklamiranja lastnih proizvodov sredstva vložil tudi v obnovo objektov. To je lahko možnost za posamezno vas ali občino, le težko pa za vso državo. Tu bi se aktivnejše moralo vključiti MKGP, ki bi npr. lahko denar povrnilo občinam, ki so se obnove kozolcev aktivno lotile.

Kljub močnim procesom zaraščanja in spremenjenim tehnologijam se po mojem mnenju za bodočnost kozolcev ni bati, saj se je projekta Slovenski kozolec lotilo veliko posameznikov, društev in občin, posledica tega pa je drugačna zavest slovenskega človeka in precej obnovljenih kozolcev.

uni.dipl.um.zgod, spec.arh.kons. Maja Oven, BSBA, spec.arh.cons. Michal Vanek

Kako ohraniti slovenski kozolec v kulturni krajini

Kratka definicija kozolca po brošuri Ustanove »Pot kulturne dediščine« Slovenija se glasi:

»Kozolec je samostojna, stalna, pretežno lesena, vertikalna, odprta, a pokrita naprava za sušenje in spravilo.«¹

Že glede na funkcijo kozolca in potrebe, da se je tovrstna arhitektura na Slovenskem sploh razvila ter v svoji funkciji tako dolgo ohranila, lahko sklepamo na močno povezanost in zraščenosť kozolca s slovensko krajino.

Kozolec je v resnici nekaj posebnega, njegovo vrednost zvišuje njegova zraščenosť s krajino in pa dejstvo, da je v veliko primerih ohranil svojo prvotno funkcijo. Značilen je za (skoraj vse) slovensko ozemlje, čeprav se je v preteklosti in deloma tudi še danes pojavlja na drugih zlasti alpskih območjih, ki pa so bila povečini kulturno in zgodovinsko povezana z današnjim slovenskim ozemljem. Vse to je vodilo v zamisel o uvrstitvi kozolca na poskusni seznam svetovne dediščine pri Unescu.

Zamisel o ohranitvi kozolcev je konkretne oblike dobila s projektom Slovenski kozolec, ki se je začel pred dobrimi desetimi leti in kjer je v zadnjih letih poleg Ustanove »Pot kulturne dediščine« kot partner sodelovalo tudi kulturno društvo Naša Slovenija – Slovenia Nostra. Leta 2003 je društvo je na javnem razpisu Ministrstva za kulturo prijaviło projekt Vključitev slovenskega kozolca na poskusni seznam svetovne dediščine. Podpisana sva sodelovala pri izvedbi tega projekta. Končno besedo pri morebitnem predlaganju slovenskega kozolca za vpis na poskusni (in kasneje »pravi«) seznam svetovne dediščine Unesca bo imela država Slovenija.

V Naši Sloveniji – Slovenii Nostrì se zavedamo, da ima slovenski kozolec posebno mesto v zavesti večine Slovencev. To dokazuje dejstvo, da so na mnogih koledarjih, plakatih in slikah zelo priljubljeni motivi pokrajin s kozolci. Vendar se je ob terenskem pregledu slovenskih kozolcev pokazalo, da je kljub splošnemu simbolnemu pomenu kozolcev veliko tistih, predvsem lastnikov kozolcev, ki v resnici ne vedo, kako pravilno skrbeti za to znamenitost.

¹ Borut Juvanec: Zloženska Ustanove „Pot kulturne dediščine“ ob projektu „Slovenski kozolec“

Predvsem pomembno je, da se zavemo, da kozolec nikoli ni bil samozadosten objekt, postavljen le v dekorativne namene, čeprav so bili nekateri med njimi zelo umetelno in rezbarsko dovršeno okrašeni. Kozolec je bil že od začetka zasnovan kot funkcionalni objekt, postavljen v soodvisni povezavi s polji, ki ga obdajajo, travniki, sadovnjaki, pogosto je stal na obrobju domačije in bil njen funkcionalni del. S to zraščenošjo s podeželjem se kozolec skupaj s svojim tipičnim okoljem uvršča v kategorijo kulturne krajine.

Od 1992 dalje, ko je Odbor za svetovno dediščino pri Unescu sprejel nove smernice za izvajanje konvencije o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine (konvencija sama je bila sprejeta leta 1972), je za vpis na seznam svetovne dediščine možno poleg »klasične« naravne in kulturne dediščine predlagati tudi t.i. kulturno krajino. Prvo območje kulturne krajine je bilo vpisano na seznam svetovne dediščine leta 1993.

Po določenih smernic za izvajanje konvencije predstavlja kulturna krajina kombinirano delo človeka in narave in se deli v tri kategorije. Slovenski kozolec z okoljem spada v drugo kategorijo in sicer pod Organsko se razvijajočo krajino, tu pa še pod podkategorijo Razvijajoča se ali kontinuirana krajina.

Definicija Razvijajoče se ali kontinuirane krajine se glasi:

»... je tista, ki ohranja aktivno socialno vlogo v sodobni družbi, tesno povezano z tradicionalnim načinom življenja, kjer pa je razvojni proces še vedno v napredovanju. Istočasno predstavlja pomemben materialni dokaz svojega razvoja skozi čas.«²

V okviru omenjenega projekta sva podpisana na terenu pregledala vrsto kozolcev z namenom poiskati tiste, ki bi lahko kandidirali za poskusen seznam. Pri nalogi sva se opirala na seznam kozolcev v okviru domačij, ki sva ga dobila od INDOK Uprave za kulturno dediščino pri Ministrstvu za kulturo, preostale pa sva obiskala skupaj z gospodom Slavkom Mežkom iz Ustanove »Pot kulturne dediščine«, ki se dolga leta ukvarja s projektom »Slovenski kozolec«.

Pri iskanju sva sledila smernicam, ki so služile izbiri primernih kandidatov skupaj z okoljem, katerega del so. Sicer naj bi bile te smernice tudi vodilo k vsakemu ohranjanju kozolcev znotraj kulturne krajine.

Objekt in tudi okolica morata biti ohranjena po sodobnih konservatorskih načelih. To pomeni, da morajo biti materiali objekta avtentični, v primeru poškodbe oziroma propada pa se poškodovani del zamenja z delom iz enakega, avtentičnega materiala. Predvsem je sporno odstranjevanje originalnih stebrov in njihova zamenjava z betonskimi, zamenjava originalne kritine s kritino v drugač-

² www.georgewright.org/171rossler.pdf; dne: 16. 12. 2003

nem materialu in izvedbi itd. Izogibati se je treba tudi raznim dopolnitvam ali dodatkom in spreminjanju prvotne funkcije. Če je kozolec pred tem skozi stoletja služil kot objekt za sušenje pridelkov ali morda za spravilo raznih orodij, je pač za ta namen tudi najbolj primeren. Ker govorimo o kulturni krajini, je pomembno ohranjevati ne le kozolce temveč tudi njihovo okolico, krajino, ki jih obdaja in opravičuje njihov nastanek. Če ponovimo, je pomembna soodvisnost med objektom in okoljem. Krajina naj torej ostane agrarna, neonesnažena in naj na njej ne zrastejo »proizvodi« sodobnega časa, ki niso v skladu z agrarno izrabo in tam nikoli niso bili, kot npr. bencinske črpalke ali stanovanjske vile.

Kontinuirana izraba agrarnega zemljišča. Zelo pomembno je, da kozolec ohranja svojo funkcijo ter s tem združuje tradicijo s sedanostjo in razvojem. Njegova funkcija pa izhaja iz njegove okolice in agrarne uporabe zemljišča. Če so v okolici polja, naj se še naprej uporablja za sušenje žitaric, če so v okolici travniki, naj se na kozolcu suši seno itd.. Naj bodo na njem in pod njegovo streho še naprej spravljena poljedelska orodja, ki seveda danes niso ista, kot so bila nekoč, in nič ni narobe s tem.

Različni tipi glede na zunanji izgled in konstrukcijo ter geografsko regionalno območje. Na Slovenskem, pa tudi na območjih, ki danes niso znotraj slovenskih meja, so pa z njimi zgodovinsko in kulturno povezana, lahko zasledimo različne tipe kozolcev. Po razvrstitvi, temelječi na konstrukciji in njihovem zunanjem izgledu, jih delimo na: enojne ali stegnjene kozolce, kozolce s plaščem, dvojne stegnjene kozolce, vezane kozolce toplarje, kozolce na psa in prislone kozolce. To pa ni edina razdelitev kozolcev glede na tipe, saj različnim tipom lahko sledimo tudi v različnih regijah skozi posamezne regionalne ali krajevne značilnosti, ki se odražajo v uporabi različnih materialov in različnih konstrukcijah kozolcev. Tako na primer so v osrednji Sloveniji razširjeni tipi lesenih kozolcev vseh vrst, proti zahodu Slovenije, npr. na Idrijsko-Cerkljanskem, se pojavljajo kozolci z zidanimi stebri, npr. v okolici Nazarij in Vranskega pa celo z zidano vso prednjo stranjo. V Sloveniji poznamo še mnogo več krajevnih ali regionalnih značilnosti, po katerih se kozolci razlikujejo med seboj.

Ohranjena biološka in krajinska raznolikost območja. Biološka in z njo povezana krajinska raznolikost in njuno ohranjanje so najpomembnejši elementi ohranjanja naravne dediščine. Ker je kulturna krajina kombinirano delo narave in človeka, je naravni faktor prav tako pomemben kot človeški in zato vreden primerne varstva. K biološki raznolikosti spada ves rastlinski in živalski svet območja, ki ga želimo ohraniti kot kulturno krajino. Pomembna je raznolikost vrst, ki jih lahko tam najdemo in so se ohranile skozi čas, neonesnaženost okolja, skrb za ohranjanje živalskih in rastlinskih vrst v njihovi medsebojni harmoniji v danem okolju. Pred vsem je pri vseh danih smernicah pomembna ozaveščenost ljudi o naravnih vrednotah, ker je od tega odvisno njihovo uspešno varstvo. Zavedati se moramo tudi posrednih vplivov na okolje, kar pomeni, da ne smemo v bližino zaščitene območij postavljati industrijskih objektov, prometnic ali kakih drugih

onenaževalcev, katerih vplivi se ne omeji le na njihovo ožjo okolico, temveč prizadene širše okolje.

Ambientalni (scenski) učinek. Ko govorimo o scenskem ali ambientalnem učinku, gre v resnici za subjektivno vrednoto, ki bi jo le težko razložili s katerokoli definicijo. Gre preprosto za učinek, ko nas prevzame pogled na nekaj lepega, veličastnega, izrazitega, šokantnega. Druga merila, s katerimi lahko utemeljujemo »izjemno univerzalno vrednost« posameznega objekta ali območja, s katerimi se ponaša dediščina, vpisana na seznam svetovne dediščine Unesca, so predvsem strokovno naravnana in namenjena ekspertnemu vrednotenju. Nasprotno pa so čustveno dojemanje oziroma scenski učinki dediščine tisto, kar vsakega od nas ob pogledu na spomenik ali območje prepriča, da gre za pojav, ki je zares vreden statusa svetovne dediščine.

Glede na omenjene smernice in kar lepo število pregledanih kozolcev v kulturni krajini sva se podpisana odločila predlagati enajst območij, ki bi tudi nadalje zaslužila posebno pozornost.

1. Domžale, Radomlje: Prešernova 40

Domačija iz sredine 19. stoletja obsega mostovž, vodni mlin z vodnim kolesom in bivalnimi prostori, gospodarsko poslopje, toplar, drvarnico, kovačijo, mostiček čez Mlinščico, vodno žago, dva tradicionalna lesena stegnjena kozolca in kozolec s plaščem.³

³ Opis je delno povzet po: Seznam enot iz RKD, INDOK Uprave za kulturno dediščino Ministrstva za kulturo.

2. Dolenji Globodol, št. 10

Domačija na Dolenjem Globodolu št. 10 je ohranjena v celoti. Gre za gručasto domačijo velikega kmeta, zasnovano v prvi polovici 19. stoletja. Sestavljajo jo pritlična iz kamna zidana hiša in hlev z letnico 1864 ter lesena kašča, svinjak in toplar z letnico 1947.⁴

3. Kunšperk 2

V celoti ohranjena domačija iz sredine 19. stoletja. Ohranjena so vsa gospodarska poslopja in leseni toplar z osmimi okni iz leta 1814.

4. Polže 1, Soržev mlin

V celoti ohranjena domačija iz 19. stoletja. Domačija obsega gospodarska poslopja: hišo, skedenj, vodno žago, čebelnjak in toplar na 4 okna.

5. Okonina 24

Toplar z zidano sprednjo steno v skupini lesenih toplarjev.

6. Cerknica

Skupina lesenih toplarjev raznih velikosti in oblik, ki se nahaja na koncu naselja na travnikih ob Cerknškem jezeru.

7. Studor

Izjemna skupina lesenih toplarjev na začetku vasi, izdelanih v 19. in 20. stoletju. Postavljeni so v različnih smereh z namenom čim boljše nastavitve sončnim žarkom in vetru.

8. Rut

Dva toplarja s okroglimi zidanimi stebri in stegnjeni kozolec s okroglimi zidanimi stebri, ki stojijo na začetku vasi (pred vasjo).

9. Zgornje Danje

Skupina stegnjenih kozolcev v krajini z kamnitimi pravokotnimi stebri. V pokrajini so še nakazane meje nekdanjih njiv in travnikov v obliki plitvih teras.

10. Reteče

Skupina lesenih stegnjenih kozolcev, razporejenih po vsej dolžini vasi.

11. Bistrica pri Šentrupertu

Izredno lepo okrašen toplar, ki stoji ob cesti in je obdan z njivami. Bil je razglašen za kulturni spomenik državnega pomena.

Omenjeni kozolci skupaj z območji kulturne krajine, so le skupina izbrancev, ki bi zaradi svoje ohranjenosti, funkcionalnosti in raznolikosti ter zraščенosti v prav tako izredno kulturno krajino lahko ustrezala strogim merilom za vpis na seznam svetovne dediščine Unesca. Ne smemo pa pozabiti, da je eden najpomembnejših zahtev, ki ločuje svetovno dediščino od druge, nacionalno ali regionalno

pomembne dediščine, prav posebna pojavnost in značilnost objektov, naravnih pojavov itd. na določenem ozemlju. Tako pri primeru kozolca ne gre samo za nekaj pravkar predstavljenih izbrancev, temveč je pomemben celoten obseg, ohranjenost in uporaba vseh kozolcev skupaj s pokrajino. Posebni pojav kozolca in njegova vloga se je obdržala skozi stoletja in ohranila do danes na našem ozemlju v obsegu, ki mu ni para nikjer drugje po svetu. Zato se pri ohranjanju kozolca v kulturni krajini ne smemo omejiti le na ohranitev nekaj izbranih posameznikov, temveč se moramo zavedati pomena vseh še danes obstoječih kozolcev, jih obnavljati, ohranjati v funkciji in če se le da ohranjati čim bližje smernicam, ki sva jih predstavila v članku. avtor fotografij: Michal Vanek

Viri in literatura:

- *Cevc, Tone: Slovenski kozolec/Slovene Hay-Rack, Pot kulturne dediščine, Žirovnica 1993*
- *Juvanec, Borut: Slovenski kozolec, Zloženka Ustanove Pot kulturne dediščine, maj 2003*
- *Melik, Anton: Kozolec na Slovenskem, Znanstveno društvo v Ljubljani, Ljubljana 1931*
- *Mušič, Marjan: Arhitektura Slovenskega kozolca, Cankarjeva založba, Ljubljana 1970*
- *Rössler, Mechtild: World Heritage Cultural Landscapes, Landscape Stewardship: New Directions in Conservation of Nature and Culture, The George Wright Forum vol. 17 num. 1, 2000*
- *Rucli, Renzo: Kozolec - monumento dell'architettura rurale/spomenik ljudske arhitekture, Študijski center Nediža, Špeter 1998*
- *Seznam enot iz RKD, INDOK Uprave za kulturno dediščino, Ministrstvo za kulturo, dne 8.8.2003*
- *Zapiski s predavanj z magistrskega programa World Heritage Studies, BTU Cottbus (Germany), 10. 10. 2002 - 1. 7. 2003*
- *www.georgewright.org/171rossler.pdf; dne: 16. 12. 2003*

Milena Škodnik, univ. dipl. ing. lesarstva

Toplarji v Mislinjski dolini

Mislinjska dolina

Mislinjska dolina spada skupaj z Mežiško in delom Dravske doline v območje Koroške pokrajine in predstavlja pomembno naravno vez med Štajersko in Koroško. Dolina je dobila ime po 36 km dolgi reki Mislinji. Za razliko od ostalih predelov Koroške je v Mislinjski dolini prostor ob reki, med hribi Pohorja in Uršlje Gore, nenavadno razširjen. Ozemlje skoraj v celoti pripada občinam Mislinja, Slovenj Gradec in Dravograd.

Upravno, gospodarsko, kulturno in izobraževalno središče doline je Slovenj Gradec, mesto s častnim nazivom Glasnik miru.

Strnjena naselja so razporejena po dolini, na pobočjih Pohorja in obrobjih pogorij pa so raztreseni zaselki in samotne kmetije. Domačije so v dolini in njeni hriboviti okolici pogosto zaključene s stavbnimi kompleksi okoli dvorišča. Ta stavbni kompleks sestavljajo bivalna hiša, hlev, večnamensko gospodarsko poslopje in kozolec.

Za Mislinjsko dolino so značilne tri terase (šmarška, legenska in dobrovska), ki se polagoma dvigujejo proti jugovzhodu. Skoraj dve tretjini ozemlja pokrivajo gozdovi, kar daje pokrajini videz domačnosti, gostoljubnosti in mehkode.

Toplarji v Mislinjski dolini

Včasih je bilo to področje agrarno in še danes so kraji Turiška vas, Brda, Tomaška vas, Golavabuka, Mislinjska Dobrava, Šmiklavž in Podgorje pretežno agrarni.

Kakor drugod po Sloveniji, se je tudi tu razvijala zanimiva kmečka stavbna arhitektura. V teh gozdnatih krajih so ljudje kot gradbeni material uporabljali predvsem les. Pri tem se niso zadovoljili z enostavno gradnjo, ampak so les oblikovali in obdelali s pravim umetniškim čutom. Vrhunec takega oblikovanja in obdelave se najbolj odraža pri toplarjih.

Na slovenskih tleh se je v stoletjih izoblikovalo več tipov kozolcev. Eden izmed njih je dvojni vezani kozolec imenovan toplar, ki je konstrukcijsko in oblikovno najbolj razvit. Ta se je zaradi večnamenske uporabnosti in gospodarne izrabe prtiličnega in nadstropnega dela stavbe uveljavil v večjem delu slovenskega etničnega dela ozemlja, še najbolj pa na področju s poljedelsko-živinorejskim gospodarstvom.

Za Mislinjsko dolino so značilni toplarji, saj je številčnost ostalih vrst kozolcev zanemarljiva.

Poleg že omenjenega poljedelsko-živinorejskega gospodarstva so številni postavitvi toplarjev botrovali še geografski položaj, relief in podnebje doline. Največkrat vlada v dolini brezvetrje, drugače pa večinoma pihajo jugovzhodni vetrovi.

Smer vetrov je poleg razpoložljivega prostora na parceli in osončenja imela največji vpliv na samo postavitev oziroma orientacijo čel topolarjev. Po dolini je namreč največ postavitev takih, kjer so čela topolarja orientirana severozahodno oziroma jugovzhodno.

Velikost in konstrukcija topolarjev bistveno ne odstopata od ostalih v slovenskem prostoru, prisotnih je tudi nekaj čokatih primerov, značilnih za Dolenjsko.

Bočne fasade so tako kot pri vseh topolarjih v horizontalni smeri členjene z okni, v vertikalni smeri pa z rantami oziroma latami. Čelno fasado krasijo podporne, velikokrat lepo oblikovane roke in brana (mrežasta konstrukcija stene), ki je od gorenjske in dolenjske gostejša. Le redko se na čelih pojavijo zunanji hodniki »ganki«, če pa se že, so v višini kapne lege. Čela topolarjev so dekorirana z različnimi motivi, ki so izžagani med dvema deskama.

Dostop v osrednji del topolarja je največkrat speljan po notranjih stopnicah, ki so ob oknu; za spravilo krme pa so uporabljene štirioglate luknje v podu ali line v čelu stavbe.

Foto 1: Pungartnikov topolar – različica z vdelanim »gankom« na zatrepni fasadi. (fotografija je starejšega datuma; lansko leto je bil »gank« obnovljen)

Strehe topolarjev so v večini primerov tipično koroške, torej strme in krite z opečno kritino, ponekod še s skodlami; imajo velik napušč, klasičen zatrep in zatrep s čopom sta enakovredno zastopana.

V večini primerov so topolarji izgubili svojo prvotno funkcijo, čeprav še pogosto najdemo v njih spravljeno seno. Služijo pa danes drugim namenom in sicer je prtični del uporabljen kot prostor za shranjevanje raznih strojev in priključkov za kmečka opravila ter kot prostor za sušenje žaganega lesa.

Projekt Toplarji v Mislinjski dolini

Projekt je večletno delo dijakov in učiteljev Poklicne gostinske in lesarske šole iz Slovenj Gradca, ki pa še traja.

Prvotni namen tega projekta je ohranjanje kulturne dediščine kraja, zajema pa raziskavo toplarjev na tem področju in izdelavo maket tistih toplarjev, ki so kulturni spomeniki.

V šolskem letu 1998/99 je skupina dijakov pod mojim vodstvom raziskovala število toplarjev v Mislinjski dolini, saj točno število teh kozolcev do takrat ni bilo znano.

Izdelali smo raziskovalno nalogo, v kateri so evidentirani toplarji s tega področja ter njihova razvrstitev po velikosti glede na število oken. Podatki so bili zbrani na terenu, ker pisnih podatkov o tem tudi v zemljiškem katastru ni (toplarji so knjiženi kot ostala gospodarska poslopja).

Za boljšo ponazoritev smo lokacijo obstoječih toplarjev vrisali na topografsko karto Mislinjske doline v merilu 1:75 000.

Evidentirali smo 77 toplarjev; tako kot drugod po Sloveniji so tudi tu najpogostejši triokenski toplarji. Izdelan je tudi seznam najdenih toplarjev, ki vsebuje domače ime kmetije, ime in priimek lastnika, naslov ter v veliko primerih tudi datum izdelave toplarja.

Poleg tega je v nalogi z opisi in fotografijami podrobneje predstavljenih 12 toplarjev, ki so razglašeni za kulturne spomenike.

Posebej velja omeniti Marovškov kozolec v Turiški vasi, ki je izjemen arhitekturni in etnološki spomenik. Čas njegovega nastanka ni natančno opredeljen, ljudsko izročilo pa ga postavlja v zgodnje 19. oziroma celo na konec 18.stoletja.

Lokacija evidentiranih topelarjev (s sivo barvo so označeni topelarji, ki so kulturni spomeniki).

Največ topelarjev je vzdolž reke Mislinje na šmarški terasi, medtem ko sta ostali dve terasi veliko bolj gozdnati in manj poseljeni.

Foto 2: Marovškov kozolec je poseben tip topolarja, ki ima tlorisno obliko grškega križa s štirimi enakimi kraki, ki dimenzijsko nekoliko odstopajo. Z razvrstitvijo v križ pomeni izjemo in je edinstven primer v slovenskem in tudi širšem evropskem prostoru.

V letih 2001 in 2002 so dijaki pod mentorstvom Ivana Škodnika izdelali makete vseh dvanajstih topolarjev, ki so spomeniško zaščiteni. Makete so izdelane v merilu 1:20 in pri njih so uporabljeni enaki materiali kot so pri originalih, torej pri obstoječih objektih v naravi. Osnovni konstrukcijski material je les (smreka, macesen, hrast ...). V maketah so zajete in vidne vse značilnosti posameznih topolarjev, torej celotna konstrukcija, tesarske vezi, dekoracija čelnih sten in ostalih elementov.

Foto 4: Klevžev toplar - slavlje ob postavitvi kozolca l. 1900.

To pomembno dediščino ljudskega stavbarstva želimo tudi popularizirati in promovirati. S tem želimo ozaveščati lastnike toplarjev o pomenu le teh za kraj in tako vplivati na vzdrževanje in ohranjanje toplarjev. Vsi se najbrž ne bodo ohranili, prav pa bi bilo, da bi najlepše in najkvalitetnejše objekte strokovno varovali. Makete toplarjev, fotografije le teh in ostalo dokumentacijo smo v domačem okolju že večkrat razstavili.

Foto 3: Utrinek z razstave iz Rosenheima

Toplar kot slovensko posebnost želimo predstaviti tudi tujini. Prvi koraki so že storjeni. Konec lanskega leta smo organizirali tritedensko razstavo v Rosenheimu v Nemčiji. Na otvoritvi razstave smo obiskovalce pogostili tudi z našo kulinariko in vzbudili precejšnje zanimanje za obisk naših krajev. Zelo pa so nad maketami bili navdušeni študentje Visoke strokovne šole (Fachhochschule Rosenheim), v katere prostorih je bila naša razstava.

S tem pa projekt še zdaleč ni zaključen, saj obstaja kar nekaj idej o tem, kako naj-lepše toplarje vključiti v turistično ponudbo naše doline. Seveda pa bo potrebno še veliko aktivnosti in sredstev, da bodo ideje zaživele in da bodo tudi tržno zanimive.

Viri:

Cevc T., in Čop J.: Slovenski kozolec, Žirovnica, 1993

Melik A.: Kozolec na Slovenskem, Ljubljana, 1931

Potočnik J., ...: Toplarji v Mislinjski dolini, raziskovalna naloga, Slovenj Gradec, 1999

Temnikar B.: Kozolec v Mislinjski dolini, raziskovalni referat, Legen, 2001

Zajc - Berzelak K., in Berzelak S.: Vodnik po Mislinjski dolini, Slovenj Gradec, 1992

Kozolec v Občini Semič

Občina Semič si v sklopu celovitega ohranjanja kulturne dediščine želi in prizadeva ohraniti in obvarovati pred zobom časa tudi kozolec. V naših krajih je kozolec služil za shrambo sena, slame, koruze in drugih pridelkov, veliko domačij pa ga še danes uporablja za namene, kot je služil vedno. V občini Semič je razširjen predvsem belokranjski pod. V knjigi Slovenski kozolec (Jaka Čop, Dr. Tone Cevc) je belokranjski pod opisan kot « pod z obdajajočimi »štanti«, postavljen v skeletni konstrukciji, namenjen mlačvi žita, prostor nad njim pa shranjevanju sena in slame. Z loki ozaljšana vhodna stran poudarja mik te izjemne belokranjske arhitekture«.

Nekaj je tudi stogov, do izraza pa na nekaterih domačijah v naši občini pride vezani kozolec – topplar, ki je sicer na našem področju bolj redek, vendar so posamezni primerki privlačni za oko predvsem zato, ker jih zadnja leta njihovi lastniki obnavljajo ali pa tudi postavljajo na novo. Obnovljeni in na novo postavljeni topplari služijo predvsem namenu shranjevanja kmečkih orodij v pritličju in sušenju pridelkov v »štantih«.

Belokranjski podi in topplari se vedno bolj uporabljajo tudi v turistične namene, saj poleg prikaza starih kmečkih običajev, pod njihovo streho potekajo različne kulturne in turistične prireditve. V naši občini, ki po številu prebivalcev (3864) sodi med manjše občine, je kar nekaj dejavnih družin, ki so že obnovile, oziroma so izrazile željo obnoviti ta biser kulturne dediščine. Naj izpostavim le dve (družina Štukelj iz Trebnjega Vrha pri Semiču in družina Škof iz Črešnjevca pri Semiču), ki svoja poda in kozolec topplar poleg osnovnih funkcij, namenjajo tudi turističnim in kulturnim funkcijam.

Na razširjeni seji komisije za razvoj turizma na podeželju pri Turistični zvezi Slovenije, ki je bila 28. oktobra 2003 v vasi Krupa pri Semiču, je bila ena glavnih tem tema slovenski kozolec. Glede na odziv in sodelovanje prisotnih, je bilo zaslediti veliko zanimanje in skrb za ohranitev tega dela kulturne dediščine. Stanje kozolca v ostalih slovenskih pokrajinah se ne razlikuje od stanja pri nas. Še veliko je potrebno narediti in vzpodbuditi posameznike, da pristopijo k pravilni obnovi starih, zanemarjenih kozolcev, ki žal ne krasijo pokrajine. Tudi Občina Semič, kot lokalna skupnost, ima v svojem proračunu vsako leto nekaj finančnih sredstev, namenjenih kot pomoč za obnovo in ohranjanje kulturne dediščine, med katero sodi tudi slovenski kozolec. Zavedamo se, da je funkcija in smisel obnovljenega kozolca veliko večja, če je del urejene kmetije, ki si prizadeva za urejeno kulturno krajino.

Upamo in želimo si, da bi v prihodnje s skupnimi močmi lastnikov kozolcev, lokalne skupnosti in strokovnih služb delo potekalo usklajeno, z veliko mero elana, in večjimi finančnimi sredstvi.

Mag. Milan Krišelj

Predsednik komisije za razvoj turizma na podeželju

Zgodba o slovenskem kozolcu

Malo je elementov slovenske kulturne dediščine, ki bi bili tako zelo drugačni od podobnih v sosednjih pokrajinah, kot je prav kozolec. Zaradi svoje pojavnosti, geografske razširjenosti, ki se marsikje ujema kar s slovensko narodnostno mejo, je v zadnjih nekaj letih postal predmet zanimanja širše strokovne in laične javnosti.

Komisija za razvoj turizma na podeželju pri TZ Slovenije spremlja problematiko podeželja in še posebej vse v zvezi s kozolcem ves čas, odkar se je konstituirala in pri tem prišla do naslednjih ugotovitev:

- Intenzivnost zanimanja slovenske javnosti, tako strokovne kot laične, za kozolce se pojavlja periodično. Tako imamo obdobja, ko je kozolec medijsko izjemno prisoten (spomnimo se samo akcije časopisa *Nedeljski dnevnik*: »Kozolec za princa Charlesa), kjer »stroka« ni sodelovala, pa do občasnih akcij v različnih slovenskih regijah, katerih nosilci so različni subjekti, od lokalnih skupnosti, turističnih in drugih društev do posameznikov
- Da kažejo največ zanimanja za kozolce arhitekti in etnologi, pogrešamo pa prispevke drugih strok, ki bi pripomogle h kompleksnejši obravnavi kozolca kot slovenskega fenomena. Tu mislimo na geografe, kmetijce, sociologe, klimatologe, strojnike in morda še koga, ki bi lahko ponudili v okviru obstoječih naprav nove tehnološke aplikacije v kontekstu sodobnega ekološkega in sonaravnega kmetijstva
- Prav vse aktivnosti v zvezi s kozolci pa kažejo pomanjkljivost, da se problematika kozolca obravnava ločeno od problematike kmetije, kmetijstva, oziroma podeželja.
- Pri strokovnih ocenah o stanju in problematiki kozolca pogrešamo konkretnjših usmeritev kako ravnati s kozolci, kaj je primerno in kaj ni. Ni namreč dovolj, da nam strokovnjaki zapišejo, da tako ni prav, ne napišejo pa, kako je prav!

Na različnih številnih dosedanjih posvetovanjih o slovenskem kozolcu so strokovnjaki vsi po vrsti kozolcu napovedovali smrt ali vsaj bolj ali manj počasno umiranje.

Pa je res nujno, da kozolec umre?

Mi smo prepričani, da ne! Na deset tisoče lesenih stebrov so naši kmetje pravočasno in domiselno zamenjali z odpornejšimi, trajnejšimi in cenejšimi beton-

skimi, vendar v enakih razmerjih in proporcijah. Razpravljati zdaj (post festum) o tem, ali naj strokovnjaki dovolijo uporabo betonskih stebrov ali ne, je malce pozno in neproduktivno. Dejstvo je, da je kozolec nastal iz gospodarskih potreb kmetije, oziroma kmetovanja, ki je pri nas zaradi specifičnih klimatskih in reliefnih razmer pač nekaj posebnega. Gospodarskih in tehnoloških razlogi pa bodo določali tudi njegovo prihodnost. Če bo umrlo kmetijstvo, če bodo še naprej propadale kmetije, potem ni razloga, da ne bi propadali tudi kozolci. Zato bo varstvo in zaščita slovenskih kozolcev po Sloveniji zelo različna. V Kranjski gori, kjer je kmetijstva le še za vzorec bo drugačno kot v Mirenski dolini, tam spet drugačno, kot v Zgornji Savinjski dolini in tako naprej. Če bi naše misli razpredali še naprej, bi prišli do spoznanja, da je ključ za rešitev slovenskega kozolca spravljen prav tam, kjer je ključ za rešitev slovenskega kmetijstva in prav tam, kjer leži še malo večji ključ za smotno urejanje in načrtovanje slovenskega podeželja.

Namen vseh različnih prizadevanj in aktivnosti je vsekakor ta, da se čim bolj ohrani tipična podoba slovenskega podeželja, v katerem ima, poleg kmečkega doma, tipov podeželskih naselij, poljske razdelitve in drugih arhitekturnih elementov ljudske arhitekture, prav kozolec posebno mesto.

Z veseljem lahko ugotavljamo, da se tudi na terenu stvari premikajo z mrtve točke. Imamo namreč že kar nekaj primerov, kjer so začeli z načrtnim ohranjanjem in varstvom kozolcev, kjer so sprejeli celo že nekaj sistemskih rešitev. Največkrat s tem v zvezi omenjamo Kranjsko goro, pa _Sevnico, Velenje, Šentrupert, Sorico in še bi lahko naštevali. Kaže pa, da razmere na terenu močno prehitvajo državo in njene strokovne službe, ki ne morejo sproti reševati problemov, ki jih dinamični razvoj podeželja in varstvo naravne in kulturne dediščine prinašajo. Pravijo tudi, da vsak kozolec pač ni kulturni spomenik, slovensko podeželje, oziroma naravna kulturna pokrajina, ki se je rojevala in spreminjala skozi stoletja pa tudi ne, razen v izjemnih primerih, kjer so zakonsko predvidene različne stopnje varovanja in zavarovanja (narodni park, regijski in krajinski parki in podobno). Naša komisija pa je prepričana, da bi morale slovensko podeželje ostati in postati glavni razpoznavni znak, po katerem nas bodo naši gostje, turisti prepoznali in ločili od drugih, podobnih turističnih dežel. Že dolgo namreč vemo, da slovensko tržno usmerjeno kmetijstvo brez izdatne »zunanje« pomoči ne more preživeti in da je edina rešitev za kmetijstvo in podeželje usmeritev v ek-socialni tip kmetijstva. Tako se vrtimo v »začaranem krogu«, v krogu torej, kjer pa ima tudi kozolec svoje mesto.

Kaj turistična društva, ali če razmišljamo še širše: kaj lahko turizem pri reševanju problematike podeželja in kozolca v njem pomaga? Enotnega in vse obsegajočega odgovora na to vprašanje seveda ni. Raznolikost slovenske kulturne pokrajine se pokaže tudi v tem primeru. Turistična društva v sodelovanju s krajevnimi faktorji, predvsem z občino, strokovnimi institucijami, strokovnjaki in posameznimi mojstri – praktiki in seveda s kmeti, lastniki kozolcev, so lahko pomemben člen pri ohranjanju kozolcev in njihovem vključevanju v turistično ponudbo. Ko pri tem govorimo o vsebini turističnih programov, ki naj bi se dogajali pod kozolci ali v

zvezi s kozolci, so dobrodošli prav vsi predlogi in primeri, ki prihajajo s terena, pa naj bodo to:

- Prikaz kmečkih del in opravil
- Likovne in druge izobraževalne delavnice,
- Pokušina kmečkih jedi
- Prenočišča na kozolcu
- Kozolci kot integralni del poti kulturne dediščine in
- Podobno (tu bi lahko naštevali v nedogled)

Pri delu na terenu, tako v okviru turističnih društev, kot tudi pri katerikoli aktivnosti, ki je povezana s kozolci, je treba upoštevati celo vrsto že uspehli rešitev, izkušnje in uspehe, ki smo jih v posameznih okoljih v različnih oblikah že dosegli. Za ta namen bo tudi v veliko pomoč pričujoča knjižica.

Naj omenimo le nekaj takih aktivnosti:

- Različne oblike animacije širše javnosti za tovrstno kulturno dediščino (posveti, okrogle mize, delavnice, časopisni članki in reportaže, slikovna, filmska obdelava, strokovne razprave in študije)
- Podpora lokalnih skupnosti, občine, krajevne skupnosti
- Strokovne podlage (Univerza, Zavodi za varstvo naravne in kulturne dediščine)
- Zakonodaja, občinski odloki
- Register, inventarizacija
- Razpisi, natečaji, pogoji za finančno podporo in
- podobno

Vse aktivnosti v zvezi s kozolcem, pa morajo biti vedno in izključno le v povezavi s celotno kmetijo.

Naj omenimo še razmišljanje dr. Janeza Bogataja, ki ugotavlja, da se kozolci tudi danes spreminjajo, da imamo opraviti s t.i.

- konzervatorskim obnavljanjem (tu bi bila potrebna in smiselna odločitev na nacionalnem nivoju, koliko tipičnih primerkov ohraniti, vzdrževati in turistično tržiti in kje) in
- funkcionalnim obnavljanjem za potrebe sodobnega kmetovanja, ki vključuje v mnogih primerih v Sloveniji tudi številne dopolnilne kmetijske dejavnosti, ki svoje mesto najdejo pod kozolci, tudi turizem!

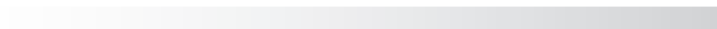
Za kozolce, njihovo obnovo, vzdrževanje in trženje bi morali skrbeti predvsem kmetje sami, ob spoznanju in zavedanju, s kakšno dragoceno dediščino razpolagajo ... Da pa bodo to še pravočasno zaznali in spoznali, jim je treba pomagati z različnimi aktivnostmi, izobraževanjem, strokovno pomočjo in s primeri dobrih praks doma in v tujini.

Da si bomo laže predstavljali, kakšno je trenutno stanje varstva in zaščite slovenskega kozolca v praksi, pa bom navedel primer najlepšega, zaščenega Simončičevega toplarja z Bistrice pri Šentrupertu:

*»Kozolci so prav gotovo tisti objekti, ki poleg cerkva najbolj zaznamujejo slovensko podeželje in prav tako našo dolino. Vsi se strinjamo, da jih je potrebno ohraniti in vzdrževati kolikor je to v naših močeh. Dejstvo je, do so praktično vsi objekti v zasebni lasti in da lastniki z njimi lahko počno kar hočejo. Če jih ne rabijo več jih lahko mirno podrejo in uporabijo za kurjavo. Tu je stroka nemočna, ker nima nobene osnove, da bi to preprečila. Izkaže se, da celo nad tistimi objekti, ki so zaščiteni kot spomenik dovolj moči, da bi lahko preprečila prodajo takega objekta in preselitev na drugo lokacijo,, ki je lahko v vseh pogledih neustrezna. Prav to se v tem času dogaja s Simončičevem toplarjem z Bistrice pri Šentrupertu. Lastnica ga prodaja in kot je videti ni nobene podlage, da bi ji to preprečili, saj kot lastnica to lahko stori. Občino nakup ne zanima, krajevno skupnost tudi ne. Turistično društvo bi to zanimalo, pa nima denarja, saj je cena za naš proračun previsoka. V kolikor pa bi turistično društvo kozolec lahko odkupilo je seveda tu vprašanje, kako tak objekt vzdrževati in kje črpati sredstva v ta namen in kdo lahko da navodila za vzdrževanje takšnega objekta. Tu se celotna zgodba o ohranitvi slovenskega kozolca lahko klavrno konča. Ta zaključek naj vzpodbudi k razmišljanju predvsem o tem, kakšne so realne možnosti in poti k ohranjanju in varovanju te pomembne dediščine ljudskega stavbarstva«**

Prepričani smo, da bo tudi pričujoča knjižica pripomogla, da bo podobnih žalostnih in zgodb čim manj in da se bo reševanje slovenskega kozolca končno prenesla tja, kamor sodi, to pa je v sklop reševanja slovenskega kmetijstva in podeželja. Turistična zveza s svojimi društvi, strokovne organizacije in institucije in vsi posamezni ljubitelji slovenske kulturne dediščine, še posebej kozolcev, pa bomo pomagali in si prizadevali, da bo slovensko podeželje s kozolcem vred resnično dediščina, ki bogati turizem.

* Rupert Gole, u.d.i.a: Kozolci – ponos naše doline (referat na posvetovanju o Slovenskem kozolcu, Škofja Loka 9. 9. 2002)

Izdala Turistična zveza Slovenije
Miklošičeva 38, Ljubljana
Tel.: 01 / 43 41 670
Faks: 01 / 43 41 680
e-pošta: tzs@siol.net
<http://www.turisticna-zveza.si>
Naklada 500 izvodov
Priprava za tisk: dtpLitera
Tisk: Eurotrade Print

